3564

אפריון

מערכת ספרי הפירושים, החדושים, והבאורים, שנתחברו על פירוש התורה, לרבי' שלמה יצחקי ז"ל, נדפסים וכתבי יד, ואיזה הערות קצרות על אודותם. ונוסף עוד, השלמה מפירוש רבי שמואל אלמושנינו שחי בחצי המאה השנית בע', ודוגמאות מבאור על רש"י שהעתיק רבי יהודה בן חביב, על פי כתב־יד משנת רנ"ה, עם עוד ביאורים והעתקות מכ"י שנמצאו אתי.

מזכרת נצח

למלאת שמנה מאות שנה מיום מות רבינו הגדול רש"י ז"ל

יוצא לאור ע"י

יעקב משה טולידאנו הי"ו

מעה"ק טבריא ת"ו

נדפס

פעה"ק ירושלם תובב"א

תמוז ה"א תרס"ה

אר"א בתחלה היתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ועשה לה אזנים.
(עירובין כא, ב,)

כתובתי

J. Moïse Toledano

Tiberias (Palestiue)

ב"ה.

התועלת אשר תצמיח לנו רשימה כזאת. המביאה לאספה אחת את כל חיל הספרים המדברים במקצוע מיוחד· כבר ידענו על פי הקונטריסים באופן כזה אשר הוציא לאור הרב הד"ר יללינק ז"ל. ופה נחוץ לנו רק להעיר כי עוד בעצם הדבר הזה עסק הד"ר צונץ מכבר בספרו הנודע על תולדות רש"י ז"ל שהועתק אח"כ ע"י הרה"ח מוהר"ש בלאך. וירשום חלק מה מספרי הפירושים שעל פירוש רש"י עה"ח. אך כל מעיין בספרו יראה שלא עשה בזה מאומה וגם אחרי אשר הוא בעצמו העיר אח"כ כפי מה שהביא בשמו הר"ש בלאך שם כי חיסר יותר מעשרים מבארים. גם אז לא צדק במשפטו זה כי לא הגיע באמת אף לשליש מספרם. ולעומת זאת מנה גם מה שלא היה ראוי לימנות. ואמנם בתור רשימה כוללת ביאורי ומפרשי פירוש רש"י עה"ת בכלל. נוכל לקוות כי יצאנו ידי חובתינו ברשימתינו זאת שבה נכללו מלבד הספרים הנרשמים כבר אצל רושמי ספרי ישראל. עוד גם ספרים רבים ממבארי פירוש רש"י זה. על התורה שלא נודע שמם ולא בא זכרם עד כה. וזולת זאת הוספתי איזה הערות מועילות המפיצות איר על אודותם. בקצה המחברת הצגתי „**השלמת פירוש ר"ש אלמושנינו**" אשר נחסר בו ברפוס שנד' כנודע בקושטא ש.,, את ההשלמה הנ"ל עם דוגמאות מ„**ביאור לרש"י כ"י**" העתקתי על פי כתב יד מש' הרנ"ח כנז' בפנים [עי' ברשימה סי' כ"א קס"ה] וגם ביאורים על איזה לשונות רש"י ודברים אחרים. שנעתקו מכ"י שונים נוספו אחריהם. ואם ימצאו דורשי התורה. ואוהבי תורת קדמונינו חפץ בם. והיה זה שכרי.

המו"ל

אפריון

מערכת ספרי א) הפירושים על רש"י

א **אבן פנה** ה"ר פנחס בר"א מקידאן באור על פירש"י עה"ת עפ"י הנגינות והטעמים כ"י מש' הת"ץ אוצר הס' נו' 79.

ב **אברך** ה"ר יוסף בן אלשקר ב) באור על קצת לשונות רש"י כ"י עי' הנז' נו' 127.

ג **אהבת ציון** ה"ר אברהם בר"מ היילפרין ג) כ"י עה"ת וח"מ ועל קצת פירש"י לובלין שצ"ט.

ד * **אהל יעקב** [ובכ"י אחר נק' „קול יעקב"] חיבור גדול על רש"י והרא"ם למוהר"ר יעקב טולידאנו אב"ד במכנאס [Mequinez] כ"י בחמשה חלקים ד) 8^0.

ה **אוצרות יוסף** הר"י די מיליאב מוסקאט חי' כסדר התורה על רש"י והרא"ם ליוורנו תקמ"ג 4^0.

ו * **אמרי בינה** על רש"י עה"ת חיברו ה"ר יאודה טולידאנו ב"ר מאיר בש' תקע"א ה) כ"י ראיתיו רק על בראשית ושמות.

ז **אמרי שפר** פי' על רש"י והרא"ם עה"ת ה"ר נתן נטע בר שמשון שפירא מהוראדנא לובלין שנ"ז ובכ"י אופפנהיים סי' קצ"ז נמצא בכ"י עם שינויים רבים כ"כ בהו' רש"י ו).

הערו"ת

א) כל ספר שאין בצדו דמות תבניתו הוא 2^0. וזאת לדעת כי הספרים שמצויין בצדם דמות כוכב * לא נרשמו באוצר הספרים לבן-יעקב, ורבים מהם שגם אצל כל הביליוגרפים לא נודעו עוד. . במקומות אחדים על ספרי הכ"י ציינתי לעיין באוה"ס, כי לא מצאתי לנחוץ לרשום אנה נמצאים הכ"י ההם ולכן סמכתי בזה ע"ד בן-יעקב אשר ממנו שאבתי את מקורם.

ב) על אודותיו וע"ד ספריו דובר באו"נ דק"ו-ק"ה ועי' באוה"ס שם. ומצאתי להעיר בזה שהס' צפנת פענח שלו נמצא בכ"י עד כה בעיר פאֶס [Féz].

ג) ראה מ"ש אודותיו ידידי הרה"ח הג' מוה' ש. באבר נ"י בס' אנשי שם צד 6

ד) הרב הזה חי בעיר ההיא בין שנות ת"ס-תקל"א וראה בס' לשון לימודים כ"י בברלין נו' 486. בסופו שיש הרבה אגרות תנחומין שנכתבו מרוב גדולי הרבנים במארוקו אז בשנת מותו ההיא. שמהם נדע מצב הרה"ג הזה בין רבני דורו שמה. ובס' „נר המערב" לתולדות יש' במארוקו כתוב אצלי בארוכה תולדות הרב הזה וספריו, ואמנם פה יש להעיר כי בס' מלאכת הקדש. ובס' פרי עץ חיים כ"י [עי' עליהם להלן] יזכירו את פירושו זה לרוב. הראשון היה תלמידו ומביאו בשם „ומשי"ח" והשני היה נכדו ומביאו בשם „מורי זקיני".

ה) בספרי הנז' דברתי גם על הרב זה וספריו והעתקותיו הרבים. הוא היה מעתיק גדול והיו אתו כמה ספרי ראשונים בכ"י. וגם בספרו זה שחובר רק ממנו מעתיק לפעמים מכ"י זולתו.

ו) עי' מ"ש באוה"ס. ובקאטאלוג של די-לימא ולעהרן. אמ"ד 1899 נו' 178. ועי' להלן „ביאורים".

ח באור על רש"י עה"ת להה"ר אברהם אבד"ק פראג. נזכר בש"י וש"ח וכן בצדה לדרך ולבוש האורה.

ט באור כנ"ל לה"ר אליהו ב"ר משה בלון. עי' אוצר הס' נו' 91.

י באור כנ"ל לא נודע למי כ"י רד"א עי' שם נו' הנז'.

יא באור כנ"ל ומביא קצור מזרחי ב"י רד"א עיי"ש.

יב באור כנ"ל ועל הרמב"ן ג"כ כ"י רד"א עיי"ש.

יג * ביאור כנ"ל לא נודע שמו. נזכר בתועפות ראם ד' איזמיר בס' טהרה ד"ה טהורות.

יד * באור על רש"י כ"י ישן נושן. ראהו הג"מ דוד בעל הט"ז עי' בתחי' ספרו דברי דוד.

טו * באור כ"י על פירש"י נזכר בהואיל משה בבאה"ט דס"ט ע"ג ע"ש.

טז * באור על רש"י למיהר"ר יאודה עוזיאל ז) נזכר בפי' מלוקט כ"י [עי' זה].

יז באור על רש"י מקצת פרשיות למרן ה"ר יוסף קארו. נז' בהקדמת בנו לשו"ת אה"ע.

יח * באור על רש"י עה"ת למהר"י קולון נז' בהואיל משה בבאה"ט ס' וישב דט"ל ועי' „פי'".

יט * באור על פירש"י עה"ת להר' יצחק אבוהב רבו של הב"י. נז' בהקדמת ס' דרכי הלימוד לר' דוד מילדולא וע"ש ח).

ז) בשם כזה „ר' יאודה עוזיאל" נודע לי שהיו שלשה רבנים בעיר פאס שנזכרו בתקנותיהם הנק' „תקנות רבני קאסטיליא" הראשון היה מגירוש ספרד. והשני הוא שחיבר ס' בית חעוזיאלי (וינצי' ישמח"ו) ולפי מה שהביא בן-יעקב באות זו נו' 383 חיבר עוד ג"ח ביאורים עה"ת ע"ש, והשלישי מת ש' תמ"ט. כן הבאתי בארוכה בס' נר המערב, ואמנם כי נמצאו עוד רבנים אחרים בשם זה בתורקייא בימי הרשד"ם ומהרש"ך כנודע ועי' קוה"ד, אך הביאור על רש"י זה לר"י עוזיאל ברור הוא שהיה מאחד משלשת ר"י עוזיאל שהיו בפאס, יען שהפי' מלוקט כ"י שהזכירו היה גם הוא מרבני מארוקו כמו שנ' הלאה בשמו, ובכן לא יכולתי להחליט מי משלשתם חיבר את הביאור הנז', ואמנם היותר ברור לדעתי כי הוא המחבר בית העוזיאלי, ויתכן שזה היה אחד מג"ח הביאורים שכ' בן יעקב כנז' בשם ר"א אשכנזי מטונים.

ח) חוששני לו להרד"מ הנז' משגיאה פן נתחלף לו בפי' ר"י אבוהב הנודע שסביב הרמב"ן עה"ת-וינצי' רפ"ה, ואמנם בס' „פירושים-קניזל" מביא גם הוא ביאור שני דיבורי רש"י ממהר"י אבוהב ע"ש בס' בהעלותך.

אפריון

כ **באור** וישוב שלש סתירות בפירש"י עה"ת להר יצחק ב"ר יהושע לאטיש כ"י רד"א עי' אוצר הס' נו' 45.

כא * **באור** לרש"י עה"ת כ"י ישן מש' רנ"ח 4^0 ובסופו כתוב „נשלם ביום ב' י"ח לכסליו שנת חמשת אלפים ומאתים וחמשים ושמנה ליצירה באַספ'י? על יד הצעיר יהודה בן חביב ס"ט" והביאור הכ"י הזה נספח אל „פירוש ר"ש אלמושנינו בכ"י [עי' זה] דומה בשניהם שנכתבו מיד המעתיק הנז' בשנה ההיא. ולא נתברר לי אם הביאור הזה הוא מהמעתיק בעצמו הר"י בן חביב או הוא לזולתו. ט) בסוף הביאור הזה נמצאו עוד כששה דפים על פירש"י באיזה פרשיות שכותבם המעתיק תמיד בשם „אמר הרבי" או „פי' הרבי" וכן על קצת לשונות מהטור ורמב"ם.

כב **באור** על רש"י למהר"מ אלשקר עי' שה"ג בשמו, בשם קובץ כ"י.

כג * **באור** על רש"י להר משה גבאי בן שם טוב ש' קע"א כ"י בעיר האגיון. י) נז' בתולדות רש"י העתקת בלאך סי' ד'.

כד * **באור** על רש"י והרא"ם להר משה זכות נדפס ככלו בס' עפר יעקב ע"ש בהקדמה.

כה **באורי** רש"י עה"ת להר יוסף מקרעמניץ פראג שע"ה 4^0.

כו **באורים** מאיש פלאי ד"ו שמ"ב נז' בתו' רש"י הנז"ל סי' י"ז ולא ארעהו עוד.

כז **באורים** ה"ר ישראל איסרלן ב"ר פתחיה מרפורג מקרימז. על רש"י עה"ת עי' אוצר הס' נו' 125. ועו"נ טשרנוויץ תרי"ו ווארשא ? 8^0.

ט) הביאור כ"י הזה הובא לידי מעיר פאַס במארוקו. ועל הפי' של אלמושנינו שבתחי' הכיך נמצאו בגיליון איזה הגהות כ"י שהכרתי בם שהם כ"י ר' יאודה טולידאנו מִמכנאס [עי' אודותיו אות „אמרי בינה" „ופי' מלוקט כ"י"] ועפי"ז שיערתי ברור שהמלה **באספ'י** הנז' בכ"י המעתיק הר"י בן חביב הכונה הוא שנעתק הספר בעיר **אספ'י** והיא Saphi הידועה במארוקו. ובאשר כי תבנית הכתב הוא ספרדי-גמור החלטתי כי הרב ר"י בן חביב המעתיק בא מגולת ספרד אשר באו בהמון רב ויתיישבו בערי מארוקו וגם בעיר ההיא Saphi בעצמה כנודע, ואולי היה אחיו או קרובו של ר' חיים ב"ר משה בן חביב שהעתיק ס' הבתים להרשב"א בעיר פאַס עי' שה"ג אודותיו שגם הוא בא מספרד.

י) ואין ספק שעל פירוש זה יכוין הר"א אלרבי בפירושו [עי' „פירושים"] ע"ש שמזכירו בכ"מ ומהם בס' בראשית, וס' תרומה, וס' תזריע, והיה חתנו כנזכר שם, ויש לר"מ גבאי זה תשובות עם התשב"ץ וריב"ש.

כח באורים מלוקטים על רש"י ממחברים שונים ובסופו כתוב „אני סיימתי זה הביאורים על רש"י היום ד' י"ט סיון שנ"א נאם יודא ב"ר יוסף הלוי ז"ל. כ"י רד"א עי' אוצר הס' נו' 109.

כט באורים מיוחסים למהר"ן. ה"ר נתן שפירא מהורדאנא וינ' שנ"ג 4° עי' אוצר הס' נו' 132, כי בפתיחת ס' אמרי שפר כתב שנחרמו הבאורים האלה יא)

ל * באורים על פירש"י עה"ת לחכם קדמון אשכנזי. כ"י בקאמברידטש נו' 36, טובא במבוא ס' שכל טוב שהו"ל ידידי הרה"ח הגאון מוהר"ש באבר נ"י ע"ש.

לא באורים כבדו ה' ה"ר ישעיה מנחם ב"ר יצחק הנק' ר' מענדיל אביגדורש פיה"ת ורש"י. קראקא שס"ר 4°.

לב באר בשדה ה"ר מאיר בנימן מנחם דאנון באור על רש"י והרא"ם. ירושלים תר"ו.

לג * באר יצחק על רש"י בחומש הג"מ יצחק הורוויץ אבד"ק ירסלוב. לבוב תרל"ג 8°

לד באר מים חיים ה"ר חיים ב"ר בצלאל אחי ר"ל מפראג פירוש על רש"י עה"ת. כ"י רד"א ועי' אוצר הס' נו' 158.

לה באר מים חיים ה"ר יעקב כ"ץ שפירא כולל אבן יעקב פירוש על רש"י ופי הבאר עה"ת. קראקא שע"ו.

לו באר רחובות ה"ר יצחק אייזיק אווירבאך באור על דקדוקי רש"י עה"ת וח"מ. עי' אוצר הס' נו' 174, שנדפס כ"פ וע"ע „דקדוקי רש"י" והרוו"ה הגיהו ועשה נוספות עליו. עי' אוצר הס' באות פ' נו' 231.

לז * בגדי אהרן פי' על רש"י והרא"ם ועל איזה מסרות ה"ר אהרן פרץ מג'ירבא. ליוורנו תקס"ו.

לח בית האספים קונטרים גדול על רש"י והרא"ם עם כללי רש"י בפיה"ת. נדפס עם ספר בתי כנסיות ה"ר אברהם בן עזרא. שאלוניקי תקס"ו.

לט * בן אברהם פי' על רש"י והרא"ם ה"ר אברהם לעסרי מאלג'יר. נו' בהק' ספרי פתשגן הכתב אלג'יר.

יא) הר"ש בלאך בתו' רש"י סי' י"ב הביא עוד מ"ש הבאר שבע ספ"ג דתמיד, וכ"כ גם בספרו צדה לדרך ס' בהעלותך ע"ש כי דבריו היו על הבאורים האלה. לא כאשר חשב הר"ש בלאך שם על הס' אמרי שפר.

אפריון

מ גור אריה באור על פירש"י עה"ת ואיזה פשטים למהר"ל מפראג. פראג של"ח ועו"נ כ"פ ולאחרונה עם הרא"ם וכו'. ווארשא תרכ"ב.

מא דבק טוב ה"ר שמעון אושנבורק פי' על רש"י עה"ת. וציורים. וינ' שמ"ח ועו"נ כ"פ לבדו ועם החומש עי' אוצר הס' נו' 6.

מב * דבר המלך סובב הולך ע"ד רש"י ומהרא"ם. ה"ר חיים עמרם מעיר דמשק ואח"כ בצפת. כ"י נזכר בהקדמת בנו לס' מטעם המלך מהנז' ח"ו.

מג דברי דוד הר"ר הלוי בעל הט"ז. על פירש"י עה"ת ובדרך דרש ובסופו הגהות מחתן בנו. ר"פ תמ"ט ווארשא ? 8^0.

מד דעת זקנים פיה"ת ועל פירש"י מבעלי התוס'. עם מנחת יאודה ועפר יעקב [ע"ע להלן]. ליוורנו תקמ"ג ועו"נ ב"פ עי' אוצר הס' נו' 250, ואח"כ עם פי' ריב"א ווארשא ? 8^0

מה דעת יששכר ה"ר יששכר דובער ליטוייר. פי' על דברים סתומים בפירש"י שלא ביארם בש"ח. אפען תקפ"ז 4^0.

מו * דקדוקי רש"י כולל ב' הבאורים באר רחובות ומירא דכיא [ע"ע]. וארשא ? ויזעפאף תרל"ח.

מז דקדוקי רש"י באור על פירש"י במקומות שרבר בדקדוק הלשון. ריווא ד"ט ש"ך 4^0 יב)

מח הבנת המקרא באור על רש"י לרו"ו היידנהיים. נדפס עם החומש [אופיבאך] תקכ"ז רק עד מקץ. ועו"נ עם הרכסים לבקעה ווילנא ? 16 ועי' אוצר הס' אות ת' נו' 298.

מט הגהות על פירש"י עה"ת בגליון מדפוס ההוצאה ב' שלפני ש' ר"מ. כ"י צעדנר אוצר הס' אות פ' נו' 769,

---

יב) בן-יעקב הביא דברים שונים אודות הס', דקדוקי רש"י. זה, וכ' שהתג"י כ' עירבוב דברים וכו' וע"ש שציין ע"ד הרמש"ש. ואמת שדברי הר"י מרקרייאה בפתיחת הס' נותנים לנו לחשוב שהוא ליקטו ושהר"י אוטלינגי רצה להדפיס קיצורי מזרחי, כן דנתי מבלי ראות מ"ש בזה התג"י והרמש"ש הנז', ואחשוב שהקיצורי מזרחי שרצה לחדפים הר"י אוטלינגי הוא שנדפס בריווא שכ"א [עי' זה להלן אות ק] עם החומש, ועתה ראיתי שכ"כ גם הרה"ג ר"ש חזן בס' המעלות לשלמה [נא אמון תרנ"ה] כי הס' ד"ר חובר מר"י מרקריאה וע"ש שכתב כי המדפיסים השמיטו ממנו איזה לשונות וכו'.

נ הגהות ונוסחאות בפירש"י עה"ת מרש"י ישן. הדפיסם ה"ר פייביל ב"ר דוד זכריה חתן השל"ה עם ביאורי מלות וכו' בחומש האנוואה שע"ד 8^0 ואמ"ד ת"ו 4^0 ואח"כ בהוצאות רבות.

נא הגהות ותוספות עה"ת ועל רש"י מלוקטים ע"י אחד מתלמידי ה"ר חיים פלטיאל בזמן מהר"ם מרוטנבורג. נמצאו בגיליון המד' הנחומא. כ"י רה"מ עי' אוצר הס' נו' 206.

נב הואיל משה עה"ת וח"מ ונך' „באר התורה„ ופירוש על רש"י כנ"ל נקרא „באר היטב„ מה שקיצר מהמחברים והוסיף נופך משלו. ומזכיר הרבה פעמים בשם „ביאורי רש"י" אחדים מבלי הזכיר שמותיהם. חיברו ה"ר משה מת ב"ר אברהם מפראסלא תלמיד המהרש"ל שחיבר ס' מטה משה יג) פראג שע"ב.

נג ס' הזכרונות וחיי יצחק· ה"ר יצחק קאריבליו. על רש"י והרא"ם וכו'. נדפס עם ס' תועפות ראם לאביו [עי' זה]

נד היפר"ח קצור פירש"י וביאורו ונזכרו בו ר' אברהם ב"ר שלמה החסיד ור' מאיר נמצא במחלקה ג' מס' „פי' התורה וביאורי רש"י לא נודע למי" שבכ"י רד"א 260, עי' אוצר הס' אות פ' נו' 784.

נה השגות על הרא"ם לה"ר דון וידאל הצרפתי נדפסו בסו"ם נימוקי שמואל לנכדו. אמ"ד הע"ח. ואח"כ בס' עפר יעקב [עי' זה]

נו * ובחרת בחיים ביאור וציונים במפ' על רש"י ותוס' והרא"ם עה"ת. ה"ר חיים פאלאג'י איזמיר תרל"ד. וכתב שם בהקדמתו שספרו זה הוא הקיצור מחיבורו הגדול על רש"י והרא"ם אשר נשרף בש' התר"א.

נז וזאת ליהודה' הר"י עייאש. ב"ח ובח"ב נמצא ביאור על רש"י והרא"ם ע"ש מדף ח' ע"ד ל'. זולצ' תקל"ו.

נח * זכור לאברהם פירוש רש"י עה"ת מועתק ומוגה עפ"י כמה כ"י ודפוסים ישנים וספרי המפרשים עם מ"מ והערות קצרות הוציאו לאור הרה"ח מו"ה אברהם ברלינער. ברלין תרכ"ז 8^0 יד)

יג) בכ"מ מספרו מזכיר את הס' מטה משה שחיבר. ועי' מ"ש אודותיו הג"מ חיים ראפפורט בס' אוצרות חיים דע"ה ע"ד.

יד) הרבה הועילנו הרה"ח הנז' בהו"ל את פירש"י בהוצאה מתוקנת וכוללת כל הנוסחאות השונות, אך לא נכחד כי שגיאות הדפוס לא נקו גם את ההוצאה

אפריון

נט ס׳ הזכרון ה״ר אברהם באקראט הלוי באור על פירש״י עה״ת. חברו בתונים בש׳ רס״ז אחר בואו שמה מגולת ספרד. ליוורנו תר״ה טו).

ס זכרון משה ה״ר משה ב״ר זבולון אליעזר תשובות קצת קושיות הרא״ם על פירש״י. ושמות הגיטין וכו׳ [לובלין] שע״א 4°.

סא חבור על לשונות הרא״ם לה״ר יאודה עייאש. ואולי הוא שבס׳ וזאת ליאודה. אוצר הס׳ נו׳ 36, או אולי המה הלשונות שבס׳ בני יהודה מהנז׳ עי׳ „לשונות״.

סב חבור על רש״י לה״ר יהושע כ״ץ פלק בעל הסמ״ע. כ״כ בהקדמת בנו לס׳ הדו״פ ושאחר מות המחבר נשרף החיבור הנז׳.

סג * חבור על רש״י והרא״ם באריכות ה״ר יצחק שרים מרבני אר״צ נז׳ בהק׳ ספרו באר יצחק פי׳ על הראב״ע שנדפס בליוורנו תרכ״ד ע״ש.

סד חזקוני ה״ר חזקיה בר מנוח. פי׳ עה״ת כמוסיף על פרש״י ומבאר דבריו. קרימונא שי״ט וכו׳ ומכבר נד׳ עם החומש וינ׳ רפ״ד ועוד עי׳ אוצר הס׳.

סה חידושי ה״ר אברהם ב״ר משה הכהן על פירש״י עה״ת וכו׳. כ״י רח״מ עי׳ אוצר הס׳ נו׳ 246.

סו * חידושי רש״י והרא״ם עה״ת ה״ר יצחק בונאן בספרו אהלי יצחק מדף קכ״ח ע״ד קל״ו. ליוורנו תקפ״א.

סז חידושי רש״י והרא״ם עה״ת ה״ר אברהם מיוחס בס׳ שדה הארץ ח״ג מדף קל״ח ע״ד קמ״ד. ליוורנו תקמ״ח.

הזאת, עי׳ בס׳ פנחס כ״ו, נ״ט. אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה וכו׳ ונחסרה מלת „אשתו״ שישנו בכל הדפוסים ונחוצה היא ע״ש ברא״ם ובש״ח, וכן בס׳ נח ח כב. „כסליו וטבת וחצי שבט קור״ ונחסרה המלה „חצי״ שראוי להיות „חצי כסליו וכו׳״ ועוד כאלה, וזולת זאת נפלא על הרב הס״ל הנז׳ אחרי כי שם לבו לסקל את כל הנוסחאות בפירש״י ולישרם, מדוע הסתפק באיזה פירושי׳ על רש״י שרשם אותם בתחי׳ הספר, והי״ל להשתמש עוד בכמה ספרי׳ מפרשי רש״י שדברו לא מעט בענין הנוסחאות שהיה להם ובאמת הרבה נוסחאות מצאתי כם שהי׳ מהראוי להעיר עליהם, ונודע לי עתה שבחפץ חרה״ח הנז׳ להוציאו לאור מחדש, ומי יתן ויעיר בפעם הזאת על הנוסחאות אשר נשמטו ממנו בהוצאה א׳.

טו) עי׳ אודותיו בעומר השכחה דף קכ״ו, ובתמים דעים סי׳ רכ״א—כ״ג, נמצאו שו״ת מהעתקתו ומצאנו אחר עוד בשם כזה שחתם שמו על הש״ס כ״י שהיה ביד הר״ן קורוניל עי׳ בהקדמת ס׳ בית נתן.

סח חידושי ה"ר יצחק הכינגן על רש"י נז' בס' דבק טוב להלמידו. עי' אוצר הס' בשם תג"י.

סט חידושים ונמוקים על רש"י והרא"ם ה"ר שבתי חיים מאריני. כ"י ביד נכדיו עי' הנז'.

ע חידושים על פירש"י עה"ת ועל הרא"ם. נלקט מתוך ח"ה וח"א מהרש"א ע"י ה"ר צבי הירש בר"מ הכהן מזיטל. עם הוספות ממנו וחידושים מאחיו ר' אריה ליב. הענא תע"ז פיורדא תקכ"ד ונקראו שם ההוספות ההם בשם „תאומי צביה" קופיל תקנ"ו 4°.

עא * חידושים וקצת פירושים על רש"י מהרשב"ץ ז"ל. קונטרס קטן כ"י ובסופו כתוב „ע"כ חידושי הרשב"ץ נר"ו על רש"י ז"ל כתבתי אני הצעיר יוסף [טולידאנו] שנת והפכת"י [תקכ"א] לפ"ק" והוא ר' שלום בן צור בר"ת שחי בעיר פאס יז).

עב חידושים על רש"י והרא"ם לה"ר שניאור זלמן אשכנזי. ולה"ר שלמה פרץ מחכמי ג'ירבא. נז' בס' קרני ראם וז"י להר"י חדאד. כ"כ בתג"י עי' אוצר הס' נו' 484.

עג חלקי אבנים ה"ר דוד לידא חי' על רש"י עה"ת בדרך דרש מספרו עיר דוד. פיורדא תנ"ג ופרגורזע 4°.

עד חשק שלמה ה"ר שלמה חיים כרמי. ביאורים על פירש"י ומדרשים ליוורני ת"ק. עי' אוצר הס'.

עה טעמי מנחם הר"מ מנדיל פירוש על רש"י עה"ת. עיין שה"ג ואוצר הס'.

עו יד כל בו ה"ר פתחיה בר"ד לידא י"ד ספרים וספר שני מגדל דוד על פירש"י לאביו ושאר גדולים. פפר"מ תפ"ז.

עז יוסף דעת ה"ר יוסף ב"ר יששכר מפראג. פירושים ותיקוני טעיות

יז) הר"ש בן צור הוא היה בן דודו של ה"ר יעקב בן צור הנז' בשה"ג מהחיד"א ע"ש. ובס' עת לכל חפץ שירי חרב יעב"ץ הנז' שנדפס ע"י הרה"ג מוהר"א בן שמעון הי"ו רב בקאיירו, [נא אמון תרנ"ב] נמצאו מכתבי שיר אחדים שכ' הריעב"ץ לבן דודו הרשב"ץ הנז' ע"ש דצ"ב וצ"ט, ובסוף ס' צלצלי שמע שנדפס יחד עם הס' עת לכל חפץ הנז' נדפס קונטרים „שיר חדש" שחיבר הר"ש בן צור על ידיעת העבור ע"ש, ובספרי „נר המערב" דברתי עוד אודותיו.

והגהות ונוסחאות בפירש"י עה"ת מדפו' ישנים ומכ"י ישן עם כל הציורים הנצרכים וכו'. פראג שס"ט 4°.

עח **יריעות שלמה** הר"ש לוריא [מהרש"ל] הגהות וביאורים על רש"י עה"ת עם תוספת מרובה מהמבלה"ד ה"ר יחיאל בר"מ מווארניק. פראג שס"ט 4°.

עט **כף ירך יעקב** ה"ר יעקיל סופר. קצור פירש"י עם קצת נופך מזולתו ופי' מלות חמורות בל"א נדפס עם התנ"ך. פראג שע"ד או ש"פ שפ"ט 8°.

פ **לבוש האורה** באור על פירש"י והרא"ם ולקוטים ה"ר מרדכי יפה. פראג שס"ד ועם הרא"ם וכו' יחד. ווארשא תרכ"ב.

פא **לשונות** רש"י בדקדוק הלשון נאספו ע"ס א"ב ע"י הרו"ו היידנהיים. כ"י רח"מ עי' אוצר הס' אות ז נו' 470 ואות פ' נו' 231.

פב * **לשונות** רש"י אחרים בפיה"ת בשו"ת אהלי תם להר"ת בן יחיא סי' קע"ד דף פ"ח-צ' ובסופם כתוב „עד כאן נמצא בהעתק" כנראה שהמחבר האריך לבאר הרבה לשונות בפירש"י ונאבדו.

פג * **ליקוטים** יז) על הרא"ם בס' אברהם יגל לר"א הכהן דף פ"ו ע"ב. ליוורנו תר"ג.

פד **ליקוטים** על רש"י והרא"ם בס' בני שמואל לר"ש עדאווי דף ק"ס וקס"א. ליוורנו תקי"ט 4°.

פה **ליקוטי** לשונות הרא"ם בס' זרע יצחק להר"י לומברוזו מדף י"ט. ע"ד ל"א תונים תקכ"ח.

פו **ליקוטי** הרא"ם בס' חק נתן להר"ן בורג'יל דף רל"א-רל"ב. ליוורנו תקל"ו.

פז **לשונות** הרא"ם בסו"ס אור לישרים דרושים. המחובר לס' אורים גדולים מצאם בן המחבר בכ"י אביו ה"ר אברהם ישראל זאבי על גליון הרא"ם דף ל"ח-מ. איזמיר תקי"ח.

יז) ספרים לא מעט ישנם עוד שבתוכם נמצאו פירושים רבים על פירש"י ועל הרא"ם רב יותר מן ה„ליקוטים" וה„לשונות" שבאיזה ספרים הרשומים פה, אך בכ"ז מפני שלא הוקצע בספרים ההם מקום מיוחד אל הפירושים שעל רש"י והרא"ם ורק באו נכללים בתוך ענינים אחרים הנה והנה. כמובן אין להם מקום ברשימה הזאת, ודי בהערה זו.

פח לשונות רש"י והרא"ם בס' ארץ יאודה להר"י הכהן טנוג'י ע"ש מדף י"ג ע"ד כ"ו. ליוורנו תקנ"ז.

פט לשונות הרא"ם בסו"ס בני חיי לה"ר חיים אלגאזי די"ח י"ט. אורטא קיווא תע"ב.

צ לשונות רש"י והרא"ם בס' בני יהודה להר"י עייאש מדף נ"ז ע"ד ס"ה. ליוורנו תקי"ח.

צא לשונות רש"י והרא"ם בסו"ס זכות אבות ה"ר רפאל אברהם קורייאט דף ס"ג־ס"ו. פיסא תקע"ב.

צב * לשונות רש"י והרא"ם בס' זרע אברהם להר"א כטרוזא. ליוורנו תקפ"א.

צג * לשונות הרא"ם עה"ת בס' חיי אברהם להר"א טייב. ליוורנו תקפ"ו.

צד לשונת הרא"ם בס' חלק יעקב להר"י אלבעלי מדף קכ"ו ע"ר קכ"ט. שאלוניקי תקפ"ז.

צה לשונות רש"י והרמב"ן והרא"ם בס' יד אהרן להר"א אלפ'אנדרי חלק או"ח דף ל'־ל"ב. איזמיר תצ"ה.

צו לשונות רש"י והרא"ם בס' יפה עינים דרושים לה"ר שמואל יפה אשכנזי ח"א ויניציא שצ"א.

צז לשינות רש"י והרמב"ן והרא"ם בס' כנסת הגדולה ח"א או"ח ה"ר חיים בנבנשתי. מדקמ"ג ע"ד קנ"ב.

צח לשונות רש"י והרא"ם בפלפול, בס' לשון ערומים לה"ר ברזילי יעבץ. איזמיר תק"ט.

צט לשונות רש"י והרא"ם בס' מזבח אדמה ה"ר מיוחס כ"ר שמואל. שאלוניקי תקל"ז.

ק לשונות רש"י והרא"ם בסו"ס מים שאל ה"ר משה מרדכי יוסף מיוחס. דף פ"ד פ"ה פ"ו. שאלוניקי תקל"ט.

קא לשונות רש"י והרא"ם בסו"ס עינות מים ה"ר עזרא מלכי, מדף קי"א ע"ד קי"ג. שאלוניקי תקע"ו.

קב * לשונות הרא"ם בס' פת שחרית לה"ר משה פערלש, נז' בהקדמתו לס' משמרת הבית שנד' פראג תצ"ט.

אפריון

קג לשונות הרא"ם ה"ר גרשון שאול בס' קול יעקב לאחיו הר"י שאול דף י"ו י"ז. איזמיר תק"ך.

קד לשונות רש"י והרמב"ן והרא"ם בס' שיירי כנסת הגדולה להר"ח בנבנשתי. דק"ס קס"א קס"ב.

קה לשונות על רש"י והרא"ם בסו"ס שמע שלמה להר"ש אלגאזי. דס"ו ס"ז ס"ח [מד' אמ"ד ת"ע] זולת הפירושים על רש"י והרא"ם שרבו ג"כ בתוך הספר.

קו לשונות הרא"ם בספר שופריה דיעקב להר"י מעארך ליוורנו. תקמ"ז 4^0.

קז מבחר פי' רש"י על ס' בראשית לצורך נערי ביה"ס עם הגהות ע"י ה"ר אליהו באנדי. פראג 1860 8^0.

קח מגדל עז ה"ר משה שונצין באור על פירש"י עה"ת. שונצין ? 4^0. וי"א כ"י עי' אוצר הס'. [יעי' ס' גולל אור להר"מ ביקייאם בסופו].

קט * מגיני שלמה על רש"י ה"ר משה ב"ר יעקב טולידאנו. כ"י בעיר מכנאס יח)

קי * מודע לבינה על רש"י מר' וואלף היידנהיים... ועי' „הבנת המקרא" להנז'.

קיא מזרחי ה"ר אליהו מזרחי יט) פירוש על רש"י עה"ת ומציל ו מקושיות הרמב"ן. הוא הפירוש היותר גדול ונכבד בספרי הפירושים על רש"י בהיותו. מבאר. מנתח. ומפלפל בכל דיבוריו לישבם

יח) כן נודע לי על פי רשימת כ"י שקבלתי משם מאחד ממכירי וש"ב, והר"מ טו' הנז', אביו הוא המחבר ס' אהל יעקב הנ"ל באות א'.

יט) עי' מ"ש בתשובותיו ח"א בסי' ע"ח בזה"ל אני מתעסק בכל יום על דברי המאור הגדול בפי' החומש הגדול והמופלג אשר אין שם דיבור מדבוריו שא"צ חקירה רבה ועיון נפלא בבל המקומות אשר לוקח משם במשנה ובבריתא במכילתא ובספרא וספרי ובבלה תלמודא ברבות ותנחומא ובכל מדרשי האגדות שרבו מלספור ובפרט בהתרת הספקות הנופלות מן האחרונים המעיינים בדבריו וקמים עליו ובפרט הארי הגדול רמב"ן וכו' לפיכך לא יכולתי להניח עיוני זה אשר הוא מחופף עלי כל היום וכו', ובסי' ה' כ' עוד „ואח"כ [אחר ב' שעות בלילה] אני יושב וכותב פי' מפולפל ומסודר מאד על רש"י בפי' החומש אחשוב שלא קדמני אדם בו כי מה שראינו ממה שפירשו עליו זולתינו עד היום העדרם טוב ממציאותם וכו'".

ולבררם. ועל כן נחשב בעיני כל להפירוש הראשון שעל רש"י אף כי פירושים אחרים כבר קדמו לו. שגם הרא"ם בעצמו היו לנגד עיניו. נדפס וינציא רפ"ז. שם ש"ה. ושל"ד. קראקא שנ"ה. אמ"ד תע"ח. זלקאווא תקי"ד. פיורדא תקכ"ג. ובצירוף ס' נח"י. קושטא תפ"ו. ועם גור אריה לבוב ת"ק.. ולאחרונה עם ג' פירושים עוד ווארשא תרכ"ב. ויש לדעת כי בדפוסים אחדים נשמטו איזה דיבורים שלמים ונספחו לו גם טעיות ושגיאות. ובדפוס האחרון ווארשא הנ"ל חסרו ממנו עוד ביותר.

קיב מזרחי מערבי ה"ר אברהם שטערין קצור ס' המזרחי. ואיזה ישובים וקושיות בשם מערבי פראג תקנ"ג 4°.

קיג מירא דכיא ה"ר מרדכי ב"ר יחיאל הלוי מסלאוויטש. באורי רש"י עה"ת וח"מ וכו' עפ"י כללי הדקדוק פפר"א תצ"ד לבוב תרל"ג 8°. ואח"כ בס' „דקדוקי רש"י" [עי' זה].

קיד מלאכת הקדש ה"ר משה ב"ר דניאל טולידאנו. פירוש גדול על רש"י עה"ת ומיישב קו' הרא"ם. המחבר חלקו לחמשה ספרים שחברם זה אחר זה והם נקראו. אדמת קודש. בגדי קודש. מלאכת הקדש. בונה ירושלם. [החלק הזה ישנו בידי בכ"י כמו שיצא מיד המחבר ויש בו יתור לשון הנכלל תוך הס' מלאכת הקדש הנדפס] אם הבנים. והמביא לביה"ד ה"ר יעקב ב"ר מאיר טולידאנו קרב אותם אחר אל אחר וכללם כלם בשם „מלאכת הקדש„ ורק את ההקדמות הרפים כמו שהיו בחמשה הקדמות. ליוורנו תקס"ג.

קטו מנחת יהודה באור על דברי רש"י. לבאר דברים הסתומים בו. וליישב את דבריו כשהם סותרים או תמוהים. ולהבין המקראות שלא נמצא פתרונם בפירש"י. חיברו ה"ר יהודה ב"ר אליעזר תלמיד רבי' אליקים ב"ר מנחם בש' ע"ג לאלף הששי. היה כ"י במנטובא מש' רמ"ח ונדפס בס' דעת זקנים [עי' זה]. ומדברי השה"ג בערך חזקוני נר' שבדפוס השמיטו ממנו הרבה לשונות שהביאם המחבר מן החזקוני. כ)

כ) הס', מ"י, הנז' בטרם שנדפס הזכירוהו מכ"י מהר"ש יפה בס' יפ"ת. והר"ת בן יחייא בשו"ת אהלי תם סי' קע"ד ע"ש.

אפריון

קיו מנחת יהודה הר"י ליב ב"ר עובדיה איילנבורג באור על פירש"י. ונכללו בו ביאורי רש"ל וליקוטים מלבוש האורה ומהמזרחי בקצור. לובלין שס"ט וכ"פ. וע"ס בראשית, קושטא תי"ד.

קיז * מענה לשון קונטרים על רש"י והרא"ם במקומות העמוקים. ה"ר רפאל בירדוגו. נזכר בהקדמות ספרו שו"ת משפטים ישרים שנד' קראקא תרנ"א ע"ש. ונמצא כעת בכ"י אצל נכדיו בעיר מכנאס כאשר נודע לי ברור. ועי' מ"ש המחבר עוד בהקדמת ספרו מי מנוחות שנדפס ירושלים תר"ס.

קיח מעשי אורג ה"ר שלמה זלמן כ"ץ הענא. באור על דקדוקי רש"י. חזכירו בהק' לס' קורי עכביש.

קיט משיבת נפש ה"ר יוחנן ב"ר אהרן לוריא פי' עה"ת ועל רש"י וכו'. חובר ש' רס"ו כ"י רד"א עי' אוצר הס' נו' 2365.

קך משכיל לאיתן על פירש"י והרא"ם ה"ר חיים יצחק מוסאפייא נז' בהק' ספרו חיים וחסד שו"ת.

קכא משכיל לדוד פי' על רש"י עה"ת לבאר, ממה נשמר. ומי הכריחו. וכו'. ה"ר דוד פארדו. וינ' תקכ"א 4^0. וג"ל שהוא הפירוש על רש"י מר' דוד פארדא. כ"י בפארמא. אשר זכר צונץ בתולדות רש"י.

קכב משמרת הקדש פי' על רש"י. ה"ר חסדאי אלמושנינו אב"ד בתיטוואן, ליוורנו תקפ"ה 4^0.

קכג נופת צופים פי' על רש"י עה"ת. כ"י לא נודע למי. פירשט ב' דף פ"ב. עי' אוצר הס'.

קכד נחלת יעקב להר"י ב"ר בנימן אהרן סאלניק. פי' על רש"י ומשיג על המזרחי ומ"מ בש"ס ומדרשים. קראקא ת"ב. וקצור ממנו עשה ה"ר יקותיאל לאזי בשם „קיצור נח"י" הענא תפ"ח. וי"א הע"ח 8^0. ועו"נ בשולי גיליון המז־חי. קושטא תפ"ו.

קכה נמוקי שמואל ה"ר שמואל הצרפתי. על רש"י וה־מב"ן ומצילם מהשגות הרא"ם. אמ"ד. תע"ח ועי' „השגות".

קכו נמוקים על רש"י עה"ת, כ"י טורין נו' 115. עי' אוצר הס'.

קכז * סמדר על רש"י והרא"ם על פי הדקדוק. ה"ר מסעוד גוזלאן מקצומטינא ובסופו חידות וכו'. ליוורנו תרל"א 4^{0}.

קכח *ספר כתיבת־יד על פירש"י, היה ביד הר"ב באר בשדה והזכירו בס' חיי שרה דנ"ג ע"ג. ובס' תולדות דנ"ו ע"ד. וכתב שם שכמדומה שהוא מהחזקוני ?.

קכט *ספר כ"י על פירש"י היה ביד הר"ב כוכבא דשביט זכרו בקונט' על הרא"ם דקכ"ז ע"ב ע"ש.

קל * ספר כ"י ישן על רש"י והרא"ם׳ זררו בס' תוצאות חיים להר"ח קצבי יותר מעשר פעמים ע"ש.

קלא עבודת הקדש עה"ת ועל פירש"י ורמב"ן ה"ר מרדכי הלוי. נז' בהק' שו"ת דרכי נועם.

קלב עמר נקא ה"ר עובדיה המון מברטנורא באור על פירש"י. פיסא תק"ע 4^{0}. ועו"נ כ"פ.

קלג עפר יעקב ציונים ממפרשים וביאורים על רש"י והרא"ם. ונכללו עוד בו בשלימות. לשונות רש"י והרא"ם שבכנסת הגדולה והשיירי כנה"ג או"ח ולשונות כנ"ל שבסוף יד אהרן או"ח. לשונות מהר"א זאבי שבסו"ם אור לישרים. השגות ונימוקי ה"ר וידאל הצרפתי וביאור ממהר"מ זכות מכ"י. [עי' כ"א במקומו] והוספות מהמלקט ה"ר יעקב נונים ואיס. נדפס עם הס' דעת זקנים ליוורנו הקמ"ג. ובסו"ם וארא כתב שהיה נמצא אצלו פירוש רש"י מכ"י שנת ר"ו שכתבו ה"ר יעקב הסופר בעיר פים. ופירש"י על קלף מדפוס אישבונה ש' רג"ל כא).

קלד* עשירית האיפה על רש"י בחומש ותרגום וכו' ה"ר טוביה אבד"ק יאלאק. נז' בהק' ס' נעימה קדושה.

קלה פירוש על רש"י עה"ת. ועל הגיליון עוד פירוש שני. ובסופו עוד פירוש שלישי. ושלשתם לא נודעו למי .עי' אוצר הס' נו' 615, שכ' שנמצאו בכ"י רד"א.

קלו פירוש על רש"י עה"ת לא נודע למי. כ"י שם עי' אוצר הס' נו'

כא) עי' בזכור לאברהם להר"א ברלינר בלקוטים ע' קפ"ג אות 11. וצ"ע באגרות יש"ר ח"א סי' ט"ו.

616. וכ' כי רבים כמוהם גם באוצרות ספר אחרים. וציין לצונץ גא"ל דצ"ט ק"ב ק"ו. ועי' תולדות רש"י להנז'.

קלז פירוש כנ"ל ועל הרמב"ן עה"ת לא נורע לטי' כ"י אוקספור"ד עי' אוצר הס' נו' 620.

קלח* פירוש על רש"י לה"ר אברהם ב"ר אליעזר. עי' בס' פירושים קניזל „בס' מסעי".

קלט* פירוש על רש"י עה"ת ה"ר אברהם בן מוסא. נמצא ממנו לשונות רבים בפי' מלוקט כ"י [עי' זה].

קמ * פירוש על רש"י כ"י ספרדי מר' אלישע בן יעקב לכבוד ר' משה מצליח. כ"י אפפנהיים ר"ח. נז' בתולדות רש"י.

קמא פירוש על דקדוקי רש"י. הר"א בחור אמר לחבר קונטרים ע"ז. עיין בס' ההרכבה אות תפ"ל.

קמב פירוש על פירש"י עה"ת לה"ר זרחיה גוטא. שה"ג בשמו ע"ש.

קמג* פירוש קצר על רש"י לה"ר חיים טולידאנו ונמצא רק על פרשיות אחדות. כ"י אצלי 12^{0}.

קמד* פירוש על רש"י לאחד מרבני מכנאס בע' ש' התק"ן ונתברר לי שהמחבר היה ממשפחת טולידאנו. אך לא ידעתי שמו. נמצא אצלי כ"י על תחלת חומש בראשית לבד. ובו מזכיר את „אחיו ה"ר ברוך ז"ל" 8^{0}.

קמה* פירוש על רש"י לה"ר יהודה אלכלאץ. כב). נז' בס' פרי מגדים חי' ש"ם לה"ר שמואל בן זקן בחי' עירובין. שהוא אצלי בכ"י.

קמו * פי' הריט"א על פירש"י ז"ל. עי' שו"ת מהר"מ אלשקר סוס"י צ"ג.

קמז* פירוש קצת מדברי רש"י עה"ת שלא הובאו בהר"א [בהרא"ם או אולי. בהראשונים.] לה"ר יוסף טולידאנו. כ"י שנת תקכ"א נמצא אצלי.

כב) אם הוא שחיבר ס[1] המוסר שנד' קושטא רצ"ז, או נכדו הנז' בשו"ת חוט המשולש דוראן סי' י"א ועי"ש סי' י"ז, לא אדע אל נכון. ובספרי „נר המערב" הרחבתי הדיבור ע"ד ר"י כלאץ הראשון והשני וספריהם.

קמח פירוש על המזרחי בפלפול עצום חיבר מהר"ר יוסף מטראני [מהרימ"ט] נזכר בהקדמות בניו לשו"ת מהנז' ח"א. ועי' שה"ג.

קמט פירוש רש"י על התורה ונ"ך בהוספות רבות ונמוקים ותיקונים מר' יוסף קרא בן דורו ואיזה פירושים מאחרים, ובסופו כתוב „אלו פירושי חומש יסוד המאור הגדול רבי' שלמה ב"ר יצחק ויש בתוכן טעמים ומדרשים שאינן מיסודו ונוספים על פתרונו עין לא ראתה זולתם וכו'" כ"י מינכען בשני קובצים גדולים. עי' אוצר הס' נו' 734 ונו' 190. ומ"ש ידידי ה"ר מוהר"ש באבר נ"י בפתח דבר לפי' הר"י קרא שהו"ל בברסלוי תרס"א צד IV ע"ש.

קן פירוש על פירש"י עה"ת להה"ר יעקב אברהם בן עטר. כ"י באמ"ד. ש"י.

קנא * פירוש על רש"י שבתורה הג"מ יצחק חיות אבד"ק סקליא. נזכר בהקדמתו לס' זרע יצחק על המשניות פפד"א תצ"ב.

קנב * פירוש על רש"י עה"ת למהר"ר יקותיאל אשכנזי איש צפת. נז' פ"ר בס' תועפות רא"ם ד' אזמיר ע"ש.

קנג * פירוש על רש"י עה"ת או על קצת ממנו להה"ר מאיר דאנון. נזכר בס' הנז' בכ"מ.

קנד * פירוש על רש"י עה"ת או על קצת להה"ר משה בן אדרת. נזכר בס' הנז' בכ"מ ע"ש בס' ויקרא דנ"ג נ"ד וד"ס ס"ג ע"ה.

קנה * פירוש על רש"י עה"ת להה"ר משה בירדוגו [המשבי"ר. עי' בשה"ג מהחיד"א אודותיו] נז' בפי' מלוקט כ"י. וע"ע בספר בגדי אהרן לר"א פרץ ס' שלח דף ל' ע"ד.

קני * פירוש מלוקט על רש"י מהמפרשים וכ"י. ולרוב מפי' מהר"א בן מוסא כ"י. והכרתי ברור שהמלקט הוא ר' יהודה טילידאנו בע"ס „אמרי בינה„ [עי' לעיל אודותיו]. כ"י אצלי 8^{0}.

קנז פירוש על פירש"י עה"ת כנראה שהוא לר' נפתלי ט־יויש לפי שמזכיר בו שם בנו ה"ר אליעזר טריויש כ"י רד"א. עי' אוצר הספרים נו' 614.

קנח * פירוש ספר אלבלאצי כתיבת יד. נזכר בס' וזאת ליהודה להר"י עייאש בביאורו על רש"י והרא"ם סו"פ נצבים. וכנראה שהוא פירוש על רש"י. ושיערתי שט"ס נפל וצ"ל אלבלאץ. בחסרון היו"ד

ובמקום ב'. כ'. והוא הפירוש על רש"י למהר"ר יהודה אלכלאץ הנז' למעלה. שהיה גר בערי אלג'יר מקום מושבו של הר"י עייאש. ולכן קרוב הדבר שבא לידו.

קנט פירוש על רש"י עה"ת לרבם של ה"ר יוחנן לוריא ומהר"י מרגליות. כ"י רד"א עי' אוצר הס' נו' 617.

קס * פירוש על פירש"י עה"ת באריכות ופלפול למהר"ר שלמה בירדוגו מעיר מכנאס. ובתחי' ס' ויקרא כתב על פירוש אחד שם „סיון תק"ע לפ"ק" „כ"י 4^{0} ראיתיו פה אצל אחד מיוצאי חלציו.

קסא פירוש על רש"י עה"ת לתלמיד מהר"י קולון, כ"י הפליט 54. עי' אוצר הס' נו' 618. ויתכן שיהיה אחד עם הביאור למהר"י קולון שהזכרתי באות „ביאור" ע"ש.

קסב פירוש והוספות על פירש"י עה"ת לה"ר דוסא היוני בה"ר משה מעיר וידיני תלמיד הגדול של ה"ר שלום מנאוושטאדט. כ"י רח"ם מש' הק"ץ אוצר הס' נו' 705.

קסג פירושים על רש"י עה"ת לא נודעו למי. כ"י רח"מ. אוצר הס' נו' 853.

קסד פירושים על רש"י וקצת תלמיד קצר עה"ת לרבי' שלמה ב"ר שמואל מווירצבורג. ד"א תתקצ"ג ב' כרכים גדולים כ"י מינכען נו' 5. אוצר הס' נו' 854.

קסה ס' פירושים-קניזל. כולל ד' פירושים על רש"י עה"ת. והם. א. פירוש ה"ר שמואל אלמושנינו כג). וזה נמצא אצלי בכ"י ישן מש' רנ"ח והוא משונה בהרבה מקומות מהנדפס. ויש בו תיקונים על הנדפס גם הוספות לא מעט. כד). [עי' למעלה אות „ביאור„].

כג) הוא חיבר עוד פי' על תרי עשר הנד' במק"ג אמ"ד תפ"ד, ויתכן שיהיה הוא דון שמואל אלמושנינו שבתשו' הריב"ש סי' ת"ע. ונלמוד מזה שחי בבחצי המאה השנית בספרד ע"ש, וכן ניכר גם מסגנון לשונו בפי' זה על רש"י שהי בזמן קדום בדור ריב"ש.

כד) ראה ב „ביאורים מכ"י" להלן ואמנם יש להעיר כי זולת ההוספות ההם. יש בין הנדפס ובין הכ"י שינויים רבים ביותר ולרוב נוסחת הכ"י היא המתוקנת כי הנוסחא שבנדפס בכ"מ מלאה היא שבושים וטעיות. וגם נוסף בה פירושים ועניינים שלימים אשר לא יצאו מיד המחבר כי אם נוספו מהמעתיק או מהמלקט את הד' פירושים בכלל. וכמו שהובא אל תוכו פי' ממהר"י אבוהב בס'

ב. פי' ר' אהרן ב"ר גרשון אלרבי כה). ובכ"מ קורא הוא את רש"י בשם „היש"ר„ גם סותר דבריו.

ג. פי' ה"ר יעקב קניזל כו).

ד. פי' הר"מ [משה] אלבילדא כז). ארבעתם נדפסו יחד בכל פרשה ופרשה. ונוסף בקרבם הוספות מעטות מהמלקט או מהכותב כח).

קושטאנדינא ? בע' ש'..

בהעלותך וממהר"י בנבנשת בס' בהר סיני ע"ש שאיננם בכ"י. מה גם שהמחבר זה לפימ"ש. קדם לר"י אבוהב ואף לר"י בנבנשת, ואגב ראוי להעיר עוד בזה כי הרה"ח ר"א ברלינר נ"י בס' זכור לאברהם שאב בהערותיו לפעמים מפי' אלמושנינו זה יחד עם השגיאות הניכרות שבו הלא תראה שם בס' וישלח הערה י' בשם אלמושנינו שכצ"ל עפ"י הכ"י" . . שכוונתינו כשם זונה בתורה.. והנה כמו זאת היא משזנתה תחת.. אלא שאמר מזה לשון פעל. והענין הב' מצד היותה מוכנת.. אלא האם יעשה את..

כה) עי' מ"ש באוצר הס' פ' נו' 845 וגראטץ ושולמאן בספריהם אודותיו וזה זמן ראיתי ס' ישן כ"י כולל אגרות שונות. פירוש הראב"ד לברכות פי' י"ג מדות מר"מ בן מוסא. מבוא התלמוד לר"י כלאץ. ומוסר השכל לרה"ג ועוד עניינים שונים נכתב ע"י ר' מרזוק ב"ר עמרם אבן טאווא מש' רמ"ז ובו נמצאה „אגרת מליצה לדון וידל בן אלרבי בהודע לו על חתן שנקשר ע"י אהוביו" שאולי היה קרובו.

כו) שם ר' יעקב קניזל הנז' לא מצאתיו נזכר בשום מקום. גם לא ראיתי מי שדבר אודותיו. והנה מפירושו זה נוכחתי לדעת שהיה מאוחר מן הר"ש אלמושנינו הנ"ל. יען כי בכ"מ ראיתי שהוא ר"י קניזל מעתיק מפי' אלמושנינו בסתם מבלי הזכיר את שמו. ראה ביחוד בסדר ויקרא בכ"מ שהדברים שבפירושו עם מה שבפי' אלמושנינו הם מכוונים יחד בענין ובלשון. וכבר העיר ע"ז גם המלקט עד שבמקומות אחדים נאלץ להשמיט מפי' ר"י קניזל מבלי להדפיסו בשלימותו עי' שם בס' ויקהל ובס' קרח שכ' „ אין עוד חדש שכבר אמרו אלמושנינו" וההשערה הנראית בעיני על ר"י קניזל זה כי הוא הרב אשר נתלוה אל הר"י בי רב בצאתו מספרד כמסופר בעומר השכחה דס"ח ע"ג שבש' גרי"ם יצאו שני רבנים מספרד ויבואו העיר תלמסאן והם ר' יעקב בירב ור' יעקב קינו ושניהם דרשו שם ברבים ע"ש. ואחשוב לשער כי המלה „ קניזל „ היתה קני-ז"ל בשתי מלות ונתחברה למילה אחת. ואם אמת השערתנו זאת נודע אז ברור זמנו של הר"י קניזל זה ומי היה. ואמנם גם מסגנון הלשון בפירושו זה ניכר כי חי רק עד המאה השלישית לא קודם.

כז) הרה"ג ר"ש חזן בס' המעלות לשלמה כתב בע' מ' שכנר' שזהו ר"מ אלבילדא הנז' בשו"ת הרלנ"ח סי' א'. ועי' גם בשו"ת מהרש"ך ח"א סי' קפ"ד במפתחות. ואולי הוא שחיבר ס' דרש משה ועולת שבת.

כח) ראה הערה כד.

אפריון

קסו **פני המים** חידושים על רש"י ומפרשיו ואיזה פשטים. הר' יצחק עטיאה מרבני אר"ץ. נדפס עם ס' תנא ושייר להנזכר. ליוורנו תקצ"א 4⁰.

קסז* **פרי עץ חיים** על רש"י והרא"ם בפלפול וחריפות. ומיישב קושיות מר זקנו כט). עליהם. חיברו ה"ר חיים ב"ר משה מאימראן בעיר מכנאס בש' הי"ט ל). לימי חייו בש' תקמ"ה. כ"י אצלי מש' תקס"ז 8⁰.

קסח **צדה לדרך** ה"ר יששכר בער בר"י ליזר פרנס איילנבורג. באור על רש"י והרא"ם. ומזכיר בפירושו איזה מבארים בשם „יש מי שכתב„ ומשיג עליהם. פראג שפ"ג.

קסט* **קהלת יעקב** על חיבור רש"י והרא"ם ה"ר יעקב בירדוגו ב"ר יקותיאל לא). כ"י ביד נכדיו בעיר מכנאס. ונזכר גם בהקדמת נכדו לס' משפטים ישרים (קראקא התרנ"א) דף ב' ע"א.

קע * **קונטרים** על פירש"י והרא"ם. ה"ר אליהו וינטורא נדפס בספר כוכבא דשבים מדקב"ו ע"ד קל"ב. שאלוניקי תקנ"ט.

קעא* **קצור מזרחי** ה"ר יוסף אוטלינגי. עיין בהקדמת דקדוקי רש"י. ריווא ד"ט ש"ך. [ועי' בהערות למעלה הערה י"ב].

קעב **קצור מזרחי** ע"י ה"ר יעקב מרקריאה הרופא. נדפס עם החומש ריווא ד"ט ש"ך [ועי' שם].

קעג **קצור מזרחי** ה"ר יצחק כהן מאוסטרהא. קצור ס' המזרחי עם ביאורים מהראשונים על פירש"י עה"ת. ונקרא גם מנחת עני„

כט) ראה בהערה ד'.

ל) בסו"פ ואתחנן הביא המעתיק האחרון של שנת תקס"ז שאצלי. מה שכתב אבין של חמחבר שם בהעתקה א' וז"ל „ בכאן נפטר בני יחידי . . . הוא ניהו ההה"ש פלפלא חריפא כהה"ר חיים מאימראן זצ"ל שוקד על לימודו יום ולילה ועשה לו שם בספריו כשח"ג אשר בארץ והניח שטה על מס' קידושין. ע"ז הוריות ושבועות. וחיבור זה על רש"י והרא"ם הנם כתובים בכתב ידו ובהכנסו לשנת העשרים הלה את חוליו שמת בו בעשרה באב בקדחת . . ונהפך לאבל מחולי . משה מאימראן. והמעתיק הנז' סיים וב' שאביו של המחבר ג"כ עלה עלה השמימה בפקידת שנתו של המחבר בשבעה באב ש' תקמ"ו. ושהמחבר היה כותב ע"ד הרא"ם בש' הי"ט לימי חייו ובש' העשרים חזר על המקרא ויעש מ"ב וכשהגיע לפ' ואהבת פסק ויצאה נשמתו באחד. ומה שנמצא מהכתיבות שעשה בש' הי"ט השלים המעתיק את הס' מפ' תצא והלאה"

לא ממנו נדפס כבר ס' **קול יעקב** שירים ובסופו הלכתא למשיחא שו"ת. ד"נ באמ"ד-ולונדון ת"ר.

נדפס תחילה ע"ס בראשית. פראג שס"ד, וכולו שם ס"ט לב).

קעד **קצור נחלת יעקב** עי' „נח"י".

[קעד] **קצור** פירש"י בלשו' אשכנזי ישן ונלעג מר' יאודה בן נפתלי, קרימונא שכ"א. נזכר בתולדות רש"י.

קעה **קצור פירושים** הוא קיצור מארבעה פירושים על פירש"י עה"ת ע"י הרו"ו הידנהיים כ"י רח"מ. עי' אוצה"ס 510. ולא זכר מה הם ארבעת הפירושים שקיצר מהם. ואולי הם הנז' ע' „פירושים נו'.

קעו **קרני ראם** ה"ר יצחק חדאד מג'ירבא פי' על רש"י והרא"ם. ליוורנו תקכ"ה 4°.

קעז* **קרני ראמים** ה"ר יצחק צבע. פירוש על רש"י והרא"ם עה"ת ובסופו „בן ראמים" כנז'. נדפס רק על חומש בראשית. שאלוניקי תקע"ב.

קעח* **קרני רמים** פירוש על רש"י והרא"ם עה"ה. ה"ר שאול הכהן מג'ירבא. נז' בהקדמה לס' לחם הבכורים מהנז' (ליוורנו תר..)

קעט **רא"ם** עי' „מזרחי".

קף **רוח אליהו** על הרא"ם. ה"ר יש"ר מקאנדיא, נז' במכתבו אחוז וכו'. עי' אוצר הס'.

קפא **שארית ישראל** חידושים על פירוש רש"י. ה"ר ישראל אבד"ק ירימלוב. ווילמ"ר ת"ץ 4°. נלוה אל ספרו זרע ישראל ועוד.

קפב **שם אפרים** הר"א זלמן מרגליות. נדפס עם החומש. אוסטרהא תקפ"ו.

קפג **שפתי חכמים** ה"ר שבתי משורר בס מפראג קצור מהמפרשים ומ"מ על פירוש רש"י. נדפס ראשונה עם החומש אמ"ד ת"מ. ובהוספות עוד ע"י המחבר. ד"פ הנ"ג. ועוד. ולבדו עם הוספות

לב) בן-יעקב מע' זו נו' 482. ציין אחרי רשמו את הס' הזה „ועיין ג"כ דקדוקי רש"י" ול"י מה ענינו אליו שבמע'ד' נו' 280. בזכרו את דקדוקי רש"י-ריוזא ש"ך. לא זכר מהקיצור מזרחי זה מאומה. על כן אחשוב שבאוצר הס' במע' זו נשמט עוד שם קיצור מזרחי אחר. או מר"י אוטלינגי או מר"י מרקרייא אחד מהם שרשמתי פה. ועליו היה הציון הנז' מכוון. וכמיבן.

אפריון

מר׳ יעקב טריוים מבריסק. פפד"מ תע"ב. ווין תקע"ה 4°.

קפד תוספות עה"ת ועל פירש"י כמו תוס׳ שבתלמוד. מחכמי צ־פת ואשכנז הראשונים. שנים מהם ראה החיד"א בכ"י לג) חוץ מהנד׳ בס׳ דעת זקנים [עי׳ זה] וזולתם יש עוד. עיין אוצר הספרים נומער 194.

קפה תועפות ראם ה"ר אליקים ב"ר יצחק גאטיניו. פירוש וציונים במפ׳ על רש"י והרא"ם אזמיר תקכ"ב. והשמטות ממנו נמצאו בספרים האלה. אגורה באהליך שו"ת מרנז׳. שאלוניקי תקמ"א. יצחק ירנן. ובית יצחק. מבן המחבר נדפסו ג"כ בשאלוניקי.

קפו תועפות ראם ה"ר מרדכי ברוך קראבלייו. על רש"י והרא"ם. עם לוח השמטות בסיפו ועם ס׳ הזכרונות וחיי יצחק כנז׳ מבנו [עי׳ זה] ליוורנו תקכ"א. ושיוריו נמצאו עוד בסו"ס „מירא דכיא„ על הש"ס מהנז׳ מדף ר"ז ע"ד רכ"ב ליוורנו תקכ"ב,

קפז תועפות רא"ם ה"ר משה ב"ר שמעיה אלקאיים על הרא"ם. ופירוש ללשונות הדקדוק שבפירש"י. ליוורנו תקפ"ה 4°.

קפח* תוצאות חיים חידושים על רש"י והרא"ם ה"ר חיים קצבי חיברו בש׳ תקס"ז. נדפס עם צרור החיים מרנז׳. ובסופו שני שירים בשבח רש"י והרא"ם. ליוורני תרכ"ט.

קפט תפארת יוסף הר"י יוזיל אבד"ק לעסלא. פי׳ על פירש"י עד סוף ס׳ ויק־א. פראג תפ"ה.

קצ * תקוני קצת טעיות בפירש"י על תנ"ך. בס׳ יסוד ושורש העבידה לה"ר אלכסנדר־זיסקינד מ"ץ בהוראדנא. נאווידהר תקמ"ב. ועוד. כ"כ בהקדמת הספר ע"ש.

קצא תרגום לפירוש רש"י על התורה. לס׳ בראשית נעהק בשפה אשכנזית ע"י ה׳ האיימאן. באן 1833, 8°.

קצב עוד כנ"ל על כל התורה ע"י ה"ר ליב דוקים. נד׳ עם החומש בה׳ חלקים פראג תקצ"ג־ה 8°.

לג) אולי אחד מהם שנדפס בס׳ הדר זקנים. ליוורנו ת"ר 2°. ע"י הר"ש הלוי בן יולי מכ"י ש׳ רס"ד כנז׳ שם בהקדמה. ולפי השערתי, מכמה הוכחות נראה שהתוס׳ ההם קדמו בזמן להתוס׳ שנד׳ מכבר בס׳ דעת זקנים עי׳ היטב

קצג * עוד כנ"ל מאת ד"ר יוליוס דעסויער. פעסט ? 8°. ויחד עם פירוש רש"י בעצם באותיות מרובעות ומנוקדות. ה' חלקים. וויען 8°

קצד * עיד כנ"ל בלשון רומי ע"י ה' ברייטהופט. גאטהא ת"ע 4°. ובש"י הביא. קושטא 1552 4°.

קצה * תשואות חיים ואמרי חיים על רש"י עה"ת ולקוטים. ה"ר חיים ישעיה הכהן ? ? 8^{6}.

מפתח שמות המחברים

אפריון

אפריון

השלמה מפירוש על רש"י לר' שמואל אלמושנינו ז"ל. על פי כתב יד מש' רנ"ח אשר נשמט מפירושו הנדפס בקושטא עי' ברשימה סי' קס"ה. *)

ואלה המשפטים. כל מקום שנאמ' אלה פסל את הראשונים וכו'. אין הכונה באומרו פסל שהראשונים יהיו פסולין ובלתי חשובים על דרך אלה תולדות נח שפסל את הראשונים שא"כ יקשה אלה הדברים אשר דבר משה אך הרצון בפסל הבדל כשלא תעשה לך שוה בהם עם הראשונים ועשה זה בהקדמה לומר שכאשר יאמר הפסיק ואלה בתוס' וא'ו שתעשה לך שוה בדמיון עם הראשונים הנה היא זאת הכונה בזה המאמר לא זולת ואולם הסבה שרש"י ז"ל חשש לפרש כן לפי שהוקשה לו מה שאמר הכתוב ואלה עם תוספת וא'ו אחר שהיה זה התחלה במה שישים אלה המשפטים לפניהם היה ראוי שיאמר אלה:

אשר תשים לפניהם. אמר לו הקב"ה למשה וכו' הוציא זה ממלת תשים שמורה סדור ועריכה בשלחן והוא מה שאמר התרגום דתסדר:

לפניהם ולא לפני גוים. אמר זה לפי שהיה ראוי שיאמר אשר תשים להם כמו שאמר הכתוב שם שם לו חק ומשפט כי אין השופט מושם לפני האדם אך הוא מושם לו לזה דרשו חז"ל בו שהוא על דרך מה שנאמר בדיינין עד עמדו לפני העדה למשפט ולפי שלא היה הכתוב צריך להזהירנו על זה אם היה דיין האומר מחולף לדין אחר שאנחנו תירה לזה אמר ואפילו ידעת בדין א' וכו':

כי תשא. על רבעים. דור רביעי כמלאת מדה טובה וכו'. קשה לי למה פי' רבעים ולא פי' שלשים והנראה שלא אמר כן אלא להמשיך אחריו כמלאת מדה טובה וכו':

ויקהל. ויקהל לשון הפעיל וכו'. אין הכונה לרש"י באומרו לשון הפעיל שבא להורות שמלת ויקהל היא לשון הפעיל כי פשיטא הוא אך הכונה ממנו שהקדים ואמר לשון הפעיל כאלו רצה לתת טעם

---

*) מלבד ה„השלמה". הזאת שבה הצגתי רק את הביאורים השלמים הנמצאים בכ"י הזה יתרים על הנדפס. ישנם עוד הרבה שינויים ותיקונים בכ"י הנז' המכילים גם שורות שלימות. כמעט ברוב הספר. ובכ"ז לא מצאתי נחוץ לתת פה מקום רק אל ה„השלמה" הזאת שהנה היא באמת חסרון הניכר.

טעם... [כבנדפס] כי כל חוסף הוא כן.. ועוד י"ל שהשלישיות בכאן הוא זה שהאדם בדבורו הוא שנים והאדם הנקהל הוא ג' והוא מה שאמר רש"י ז"ל אלא הם נאספים על פי דבורו וזה יותר נכון לפי משמעות לשון רש"י ז"ל;

קדושים. המקרא הזה בא ללמד על כרת האמור למעלה וכו' ר"ל אין הכונה שלא בא ללמד אלא זה כי הכתוב צריך ללמוד העונש על אשת אם אביו אך הכונה של מעט ממנו שהכרת האמור למעלה וכרתו לעיני בני עמם ערות אחותו גלה עונו ישא וכן כל מה שאמר עונו ישא עונש ישאו שהוא הולכת ערירי לפי שבזה הכתוב אמר חטאם ישאו ועליו אמר ערירים ימותו א"כ נלמוד גם באחרים:

אמור. הקרובה. לרבות את הארוסה. הנה למעלה... [עיין בנדפס]... על בלתי כנוסה. ומצאתי לרשב"א ז"ל בחדושיו ביבמות בפרק הבא על יבמתו וכו' וזה לשונו וכן משמע בירושלמי גרסי' התם הקרובה לרבות את הארוסה אליו לרבות את הבוגרת מחלפא שטתהון דרבני' תמן אמר הקרובה ולא ארוסה אליו ולא גרושה. א"ר הילא כל מדרש בעניני אחותו לעולם היא בפנים עד שתצא לחוץ ארוסתו לעולם היא בחוץ עד שתכנס לפנים ע"כ:

מטות. הרגו למה חזר ואמר וכו' ויש להקשות שאפילו לא כתב הרגו ישוב אומרו וכל אשה יודעת איש אל מה שאמר הרגו שאם היה שב החיו לאשמועי' וכל אשה יודעת איש שנחיה אותן ותו לא צריך לאשמועי' דכל הטף בנשים אשר לא ידעו וכו' דבק"ו אתו התירוץ בזה שכבר אמרי' בגמרא במקומות רבים דמילתא דאתי בק"ו טרח וכתב בה קרא:

ולמדך הכתוב שהכלי מטמא אדם בחבור המת כאלו נגע במת עצמו ר"ל ממה שהשיג חטוי מאפר פרה באומרו תתחטאו ואם היה הכלי אב הטומאה והאדם ראשון לא היה צריך לחטוי:

כל דבר אשר יבא באש לבשל בו ר"ל שלא תבין שכל כלי מתכו' שמדרכו לבא באש כשעושים אותו כלי מחדש שיהיה צריך הגעלה אע"פ שלא נשתמשו בו באש לזה פי' שהרצון בביאת האש לבשל בו:

אמר להם צריכין הכלים גיעול לטהרן מן האיסור. וחיטוי לטהרן מן הטומאה. הוצרך רש"י ז"ל לפ' כל זה לפי שלא תבין שמה שאמר הכתוב תעבירו באש וכן אומרו אך במי נדה יתחטא שהצריך אלו ב' ענינים

ענינים על נושא אחד רצוני על האיסור והוא מה שאמר כל דבר אשר יבא באש שהרצון בו לבשל בו שמזה הלך יהיה צריך לשני דברים אלו לזה פי' שהא' נאמר על האיסור והב' על הטומאה ואולם לפי חז"ל הכל נאמר על האיסור והוא מה שסיים רש"י לשונו וקאמר ורז"ל דרשו מכאן והרמב"ן ז"ל מתעורר בזה:

וחצית את המלקוח חציו לאלו וחציו לאלו ר"ל שאין אומרו בין תופשי המלחמה ובין כל העדה שביניהם ובתוכם יחלק אותו לזה פי' שהכונה באומרו ומלת בין שיהיה חציו לאלו וחציו לאלו:

ויהי המלקוח שבא לכלל חלוקה שהיה עודף על בזת המטלטלים אשר בזזו עם הצבא איש לו ולא בא לכלל חלוקה ר"ל שהוקשה לו לרש"י היאך אמר הכתוב יתר הבז אשר בזזו שמורה שהמלקוח לא בזזו כי הכל בזזו לזה פי' שהכונה בו זולת הבז שבזזו עם הצבא איש לו ר"ל שמלך איש לו אמר יתר הבז לא שלא בזזו המלקוח כי הכל בזזו אך המלקוח בא לכלל חלוקה ולא היה להם לבד ולפי שבאמרו רש"י אשר בזזו איש לו יובן שהם כאשר בזזוהו איש בשלקחוהו לעצמם ויקשה לזה מה שאמר רש"י ז"ל לעיל ויקחו את כל השלל מגיד שהיו כשרין וכו' לזה פי' שאין הכונה שכאשר בזזו ממש בזזו איש לו אך שמה שבזזו מן הבז היה אח"כ איש לו כשלא בא לכלל חלוקה:

צאן מספר הצאן ר"ל לפי שאמר מלת ויהי שהוא לשון יחיד שהיה ראוי שיאמר ויהיו שידבק עם אומרו שלש מאות וגו':

וממחצית בני ישראל אשר חצה משה. והוציאה וגו' ר"ל שמים ממחצית היא נמשכת עם אומרו ויקח משה ור"ל אומרו אשר חצה משה לעדה רצוני מלת לעדה לפי שראה רש"י ז"ל שזה המחצית ויחסו הכתוב אל בנ"י באמרו ממחצית בני ישראל והנה זה איננו יחוס עצמי עד שיובן ממנו על איזה מחצית הוא הדבר כי תופשי המלחמה בני ישראל המה. לזה פי' לעדה לרמוז אל מה שאמר הכתוב למעלה בין תופשי המלחמה ובין כל העדה והוא הנכון או רצה רש"י באומרו לעדה לפי שחסר אחד אומרו אשר חצה מלת לעדה כי הכונה בפועל מלת חצה אשר נתן המחצית וא"כ חסר למי נתן לזה פי' אשר חצה משה לעדה ור"ל אומרו והוציאה מן האנשים הצובאים כי לא ידבק אומרו מלת חצה על מלת מן אם לא שתפול על הדבר המחוצה כי נאמר פלו' מדבר פלו' המחצית. לז"פ שהרצון באמרו מן האנשים כאלו הוא חסר מלת והוציאה כי ראוי שיאמר והוציאה מן האנשים הצובאים:

ולמה

ולמה תניאון. תסירו ותמנעו וגו'. הנה באומרו רש"י ז"ל שיהיו סבורים שאתם יראים העיר אותנו על חילוק ספק א' שיש לספק בזה המאמר של משה עם בני גד ועם בני ראובן וזה כי לפי משמעות מאמר משה עמהם נראה שהיה חושב עליהם שהם לא היו רוצים ללכת לעבור מפני שהיו יראים מאותם העממים עד שלזה אמר להם כך עשו אבותיכם בשלחי אותם מקדש וגו' ויקשה לזה איך חשב משה כן עליהם אחר שהם אמרו בארץ אשר הכה י"י לפני עדת ישראל ארץ מקנה היא שנראה שלא אמרו אלא בעבור שאותה הארץ טובה למקניהם לז"א רש"י לסלק זה הספק שהיו סבורים וכו' להורות שמשה כשאמר להם ולמה תניאון וגו' אינו שחשב שהם היו יראים אך שבמה שהם רוצים ליאחז בעבר הירדן של מזרח שמש יחשבו יש' שהיו עושים כן לפי שאתם יראים וכו':

מעבר הירדן והלאה. בעבר המערב. כי באה נחלתינו. כבר קבלנוה וגו'. ר"ל תקן המתי"ס כאלו הם ביתי"ס כאלו יאמר בעבר כי לא היו נוחלים מהעבר של ירדן רצוני ממנו מלד שהוא עבר אך היו נוחלים בעבר הירדן מה שנחלו וכן פי' מלת באה שאינו לשון ביאה ממש אך לשון קבלה והוא אומרו כבר קבלנוה:

ואתנו אחזת נחלתינו. בידינו וברשותינו. ר"ל אומרו כלומר שלפי משמעות הכתוב יראה במה שאמר נחנו נעבור חלוצים לפני השם ארץ כנען ואתנו אחזת נחלתינו שהם במקום שיעברו תהיה עמם והם אחזת נחלתם לזה פי' בידינו וברשותינו כי האדם מה שיש לו אפי' יהיה במדינת הים הנה הוא ברשותו:

ויבואו בני גד. את הערים הללו להיות וכו' הנה הוסיף מלת להיות לפי שהאדם כשבונה אינו בונה עיר מבצר כי העיר מבצר נקראת בשם עיר מבצר כאשר היא עומדת בנויה לא בעוד שהיא נבנית לז"פ להיות ערי מבצר כי הם בנו אותם הערים אל שיהיו לבסוף כאשר ישלם הבנין ערי מבצר וגו':

ואת נבמה. בנו נבמה. ר"ל שאינו שב ג"כ אל מה שאמר מוסבות שם. בשהסיבה אל שם אחר כמו נבו ובעל מעון שא"כ היה ראוי שיאמר ואת נבו ואת בעל מעון ואת שבמה מוסבות שם אך הוא שב לבד אל מה שאמר למעלה ובני ראובן בנו וגו':

מסעי. וישמע הכנעני מלך ערד כי בא ישראל דרך האתרים. אמר רש"י מה שמועה שמע. שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני

אפריון

כבוד מישראל ונראה לכאורה כי קשה שמי הכניסו לרש"י ז"ל בזה כי כבר ביאר הכתוב מה שמע א"כ מי הכניסו לרש"י בזו אבל לפי הנראה הוא כי רש"י דייק זה מלשון הפסוק שאמר וישמע כי בא ישראל דרך האתרים והשמועה היתה כי היה בא דרך האתרים והחדוש לו לא היה אלא שהיו באים דרך האתרים את הארץ ולא בדרך המלך ואמר אינו ולא כי נפקד מהם איש גדול שבהם או נפקד מהם דבר מה שעשה להם החדוש וע"כ דייק רש"י ז"ל מפי אחרים:

בהעלותך. ולא יהיה בבני ישראל נגף. שלא יצטרכו לגשת אל הקודש וכו' ר"ל שלפי משמעותו יראה שבגשת בני ישראל לא יהיה בהם נגף לזה פי' שהרי הוא כאלו אמר שלא יהיה בבני ישראל נגף לפי שאינם צריכים לגשת כי בגשת בני ישראל אז יהיה נגף אחר שאינם צריכים לכך:

להפסיק בין פורענות לפורענות. השני מבואר בפסיק ואולם ...[עי' בנדפס*] ומשפטים וכבר הביאו משל על זה כהדין ינוקא דנפיק מאיסקולא שהוא שמח וטוב לב:

נשוא. אשר על המשכן ועל המזבח. פי' רש"י כלומ' הקלעי' והמסך של החצר וכו' אמר זה לפי שאיך אמר הפסו' ואת קלעי החצר ואת מסך פתח שער החצר. כי אי אפשר להיות כן שהמסך היה מכסה על המשכן ועל המזבח לפי' פי' הקלעים והמסך וגו' כי מה שאמר ואת קלעי החצר אשר על המשכן אינו רוצה לומר שמכסין אותו ממש אלא שמגינין אותו שלא יראוהו: ופקודיו אשר צוה. פרש"י דכתיב וכו' אמר זה שלא נדע להיכן חוזר ופקודיו לפי' פי' כן. ופי' הפסוק כן הוא על פי י"י פקד אותם ביד משה כאשר צוה:

לאשר אשם לו. פרש"י למי שנתחייב לו אמר זה לפי שנראה שיחזור לאשר אשם לו לנגזל. לפי' פי' למי שנתחייב לו שחוזר לגזלן:

ואיש את קדשיו לו יהיו. פרש"י. לפי שנאמרו מתנות כהונה ולויה וכו'. אמר זה לפי שאיך אמר הכתו' לו יהיו כי מי נתנם לו. שיכול לומר לו יהיו לפי' פי' מגיד וכו' ויהיה פי' הפסוק ואיש את קדשיו לו יהיו כלומר ברצונו יהיה לתת את הקדשים למי שירצה: ועד אין בה בטומאה

---

*) בנדפס אי' „וכבר הביא משל על זה מהר"י אבוהב. ובלתי אל המן„ ואיננו מובן כלל מה המשל ולפי הנו' של הכ"י הנז'. מובן המשל שנשמט מהדפים. וכי המלות „מהר"י אבוהב„ מוספים על הפי' ובלתי אל המן וכו' שלאחריו ואשר בכ"י איננו:

בטומאה הא אי יש עד א' וכו' ר"ל לפי שלא ימלט מחלוקה. או ראו אותה ששכבה עם פלוני או לא. אם ראו אותה ששכבה אינו צריך להביאה אל הכהן כי בודאי נטמאה. ואם לא ראו אותה שנטמאה ג"כ אינו צריך להביאה לפי שלא נטמאה. לפי' פירש רש"י הא אם יהיה בה אפילו עד אחד: ועבר עליו רוח קנאה וקנא פירש"י קודם לסתירה עבר עליו וכו' אמר זה לפי שאיך אמר הפסוק ועבר עליו וכו' אחר שאמר למעלה ונסתרה והיא נטמאה. מאחר שנטמאה מה יועיל לו העברת עליו רוח קנאה: או עבר עליו כלומר הוא התרה בה ועברה על וכו' אמר זה לפי שקשה לו איך אמר או עבר עליו. כי לא בא אלא משמע למעלה או עד"מ כמו שיאמר אדם איש פלוני עשה כך או איש פלוני לא עשה כל כך. ג"כ כאן היה ראוי לומר כן ועבר עליו אי לא עבר עליו. לפי' פי' כי ואו עבר שהוא לשון התראה כמו שפרש"י: כי מנחת קנאות. קמח לשון זכר. אמר זה לפי שנראה כי הוא חוזר לקנאות וזה אינו כן כי היה לו לומר היא כי קנאות לשון נקבה הוא לפי' פי' רש"י שחוזר לקמח שהוא לשון זכר: והשביע הכהן את האשה. ומה היא השבועה אם לא שכב איש אותך. אמר זה לפי שנראה מן הפסו' כי והשביע הכהן ואמר הכהן ב' דברים הא' והשביע ולא אמר השבועה והא' ואמר אל האשה: ומנחתם ונסכיהם. של בהמות לפי שלא יחזור אל וסל המצות סולת ומנחתם. לפי' פרש"י שאינו חוזר אלא על והקריב את קרבנו שאמר למעלה מזה. להשם כבש בן שנתו לעולה וכו': קדוש יהיה. פירש"י השער שלו. אמר זה לפי שיכול לומר שיהיה חוזר לגוף לפי' אמר רש"י השער שלו ולפי שלקמן פי' כל ימי נזרו קדוש הוא וגו' ופירש"י קדושת הגוף: את הזרוע בשלה. לאחר שנתבשלה אמר לפי' שנראה כי אחר שהיא שלא נתבשלה. ולמעלה אמר ונתן על האש אשר תחת זבח השלמים וזה כולו היה לפי' אמרש"י לאחר שנתבשלה כלומר לאחר שנתבשל הכל קח זרוע אחת עד"מ אדם אומר לשלוחו תן לי פת אחת באפייה כל צורכה נראה שאחרת אינה אפויה כל צורכה. וג"כ כאן: קדש הוא לכהן. החלה והרקיק והזרוע. אמר זה לפי שנראה שיחזור למה שאמר לעיל על חזה התנופה ועל שוק התרומה. לפי' אמר רש"י שאינו חוזר אלא לחלה וכו':

אלה הדברים. ושוטרים מניתי עליכם לשבטיכם. ר"ל שאינו שב אומרו ושוטרים אל מה שאמר ואתן אותם כשנכנס גם כן שוטרים אחר שפי' שוטרים הרודים ומכים ברצועה לזה פי' שוטרים

סוטרים וכו׳:

ובין גרו זה בעל דינו שאוגר עליו דברים. ר״ל מה שלא הניחו כמשמעו גר ממש שא״כ היה ראוי שיאמר ובין הגר כי למה יחסו אליו בכנוי באומרו גרו וכי הגר שלו הוא:

עקב. והיית אך שמח לרבות ליל יו״ט האחרון לשמחה. רבים מקשים שלא עיין שאיך אמר לרבות וכבר אמרו שכל אכין ורקין מיעוטין הם והבלתי עיין הוא שרש״י לא הוציא זה אלא ממלת שמח לא ממלת אך כי כשאמרו אומרים שמלת אך היא למעט אינה למעט מכל וכל כדרך שאמרו בפסוק אך בעשיר לאידם מכפר לשבים ואינו מכפר לשאינם שבים:

תצא ויסרו אותו. מתרין אותו בפני ג׳ ומלקין אותו. ר״ל שעושים לו התראה תחילה שלא ינהיג עצמו בזה הזוללות והסבאות ואם לא יזהר אז מצווין ב״ד להלקותו והנה אומרו ומלקין אותו אשר על זה אמר ויסרו אותו. ולפי׳ אמר התרגום ומלפין יתיה ורש״י פי׳ כפי התרגום וכפי הפסוק:

בשור ובחמור ה״ה לכל ב׳ מינים ״ר״ל שהא׳ טמא והא׳ טהור״ [רק המלות האלה ישנם בנדפס ע״ש] אבל אם שנים טמאים אין בכך כלום ואולי הטעם בזה לפי שהא׳ מעלה גרה והב׳ בלתי עושה כן ויהיה צער לבלתי מעלה גרה בשתחשוב שחברתה אוכלת והיא אין לה מה תאכל:

גדילים תעשה לך. אף מן הכלאים לכך סמכם הכתוב. ר״ל שצבע התכלת הוא בצמר ולא יוכל להיות אז הצבע בפשתן ומצאנו שהכתו׳ חייב אותם שעל כל בגד בין שהוא מצמר בין שהוא מפשתן אם יש לו ד׳ כנפים שנטיל בו ציצית לזה יתחייב שנלמוד מזה הסמיכות שבציצית נוכל להטיל בטלית של פשתן:

ופרשו השמלה אם מחוורים וכו׳ אמר זה שאם כונת הכתוב שמלה ממש הנה תוכל היא להביא דם ממקום אחר:

גם לרבות הבאים אחריהם. ר״ל שאם שכב איש עם זאת האשה אחר שכיבת הראשון לא תאמר בזאת האשה חשובה כמתה אחר שהיא חייבת מיתה ולא יהיו חייבין מי ששוכבין אח״כ לז״א שמלת גם היא לרבות כל הבאים מאחריהם ולא [נר׳ שצ״ל אלא] שקשה לי אות מים הכתובה במלת מאחריהם והיה ראוי שיאמר אחריהם לבד ואין לפרש שאומרו מאחריהם הוא לשון איחור ובא להזהיר על משכב זכור

שעל

שעל זה כבר הזהיר ואת זכר לא תשכב משכבי אשה. ורז"ל דרשו הרי זה בא ללמד ונמצא למד ר"ל אמר כן לפי שהוא מיותר אומרו כי כאשר יקום איש וגו' כי למצות שהשי"ת מצוה אותנו מה צורך לתת דמיון אל שיחייב בו מה שהוא מצוה שכל מה שצוה לנו השי"ת אנחנו מחוייבים לעשותו לזה דרשו הרי זה בא ללמד וכו' ור"ל שבא ללמד שכמו שרוצח יהרג ואל יעבור כן נערה מאורסה יהרג ואל יעבור ויש נוסח תהרג ואל תעבור ונמצא למד שמה נערה מאורסה ניתן להצילה בנפשו של רודף דכתיב ואין מושיע לה הא אם יש מושיע חייב להושיעה אף רוצח ניתן להציל הנרדף בנפשו של רודף באם יראה המציל שהרודף יהרגנו לנרדף אם לא יהרוג הוא את הרודף הנה ניתן להציל הנרדף בנפשו של רודף כשימיתנו ואין לו דמים:

על דבר. העצה. ר"ל שהיה ראוי שיאמר על אשר לא קדמו אתכם אך ממה שאמר על דבר מורה שהם ב' דברים כאלו אמר על העצה שיעץ ועל אשר לא קדמו וכו':

לא תתעב אדומי. לגמרי. ואעפ"י וכו' ר"ל אומרו לגמרי שמורה שיש לך לתועבו ממש בכל מה לפי שעיין רש"י ז"ל שעכ"פ עד דור שלישי יש לנו לתועבו לזה פי' שלגמרי דוקא לא תתעבנו וכן פי' אומרו לא תתעב מצרי וגו': גם שניהם לרבות שנוייהם וכו' ר"ל שאם שינה המחיר או האתנן כגון שהיה המחיר או האתנן חטים ועשאן סולת לא תחשוב שכבר הותר בזה השינוי לזה אמר גם שניהם:

לא תשיך הזהרה ללוה וכו' ר"ל שמלת תשיך הוא מבנין הפעיל ר"ל אתה הלוה לא תהיה לו סיבה אל שיקח המלוה כגון בשתפתח לו פתח שילוה אותך ברבית עד שיעבור הוא אח"כ והוא אומרו רש"י ואח"כ למלוה וכו' כי ציווי הקודם הוא קודם:

ואל כליך לא תתן. מכאן שלא דברה תורה אלא בשעת הבציר. ר"ל שמאחר שאמר שכדי שבעך יאכל א"כ אין צורך שיאמר שלא יתן לכליו כי זה אינו אלא להביא כי זה גזל גמור ולא צריך קרא עד שנראה שהוא נאמר להורות לנו שבזמן שהוא נותן לכליו וגו':

לביתו אף בשביל ביתי. יהיה לרבות את כרמו. וא"ת לביתו וכרמו כבר הוא מפו' בפרשה של מעלה וי"ל ששם לא אמר אלא באשר לא חנך הבית וכו' וכן כאשר לא חלל הכרם אבל אחר שחנך הבית וחלל הכרם שלא ישוב מהמלחמה. לזה פי' כאן שישוב כל השנה כי רבוי יהיה לביתו הוא שב אל מה שאמר שנה אחת:

ושמח

אפריון

ושמח תרגום ויחדי והמתרגם ויחדי טועה ר"ל הראשון היו"ד בפתח והחי"ת בשו"א והב' החי"ת בפתח: **לא יחבול** ואם בא למשכנו ר"ל שאין הכונה שהוא בעצמו יוכל לקחת משכון על חובו אך על פי ב"ד: ככל אשר יורו אתכם אם להסגיר אם להחליט אם לטהר. הנה הוכרח רש"י ז"ל להביא מנין ג' ולא אמר אם לטמא אם לטהר לפי שאמר הכתוב ככל אשר יורו רלוני מלת כל שמורה כללות ואין כללות לשנים כי לא נאמר ראובן ושמעון כלם עשו כך וכך נאמר כלם על ג' או יותר: כי תשה אם תחוב בחבירך ר"ל שאין תרגום אם תשה כמו בגמלא ברוב התרגומים כי לשון תשה אינו אלא לשון הלואה כמו שתרגם אל בעל משה כל גבר מרי רישו וכאן אין ענינו לשון הלואה כי על שהלוה איך נאמר לא תבוא אל ביתו לעבוט עבוטו. כי אינו יכול לקחת משכון אלא עפ"י חיוב ב"ד שמחייבין ללוה שיתן משכון ועוד שאמר משאת מאומה ר"ל סמוך ר"ל משאת סמיך למאומה שמורה שלשון משאת אינו לשון הלואה כי מלת מאומה רמז אל הדבר שהוא ההלואה ואם היה לשון מורה על ההלואה היה ראוי שיאמר כי תשה ברעך מאומה או כי תשה ברעך משאת אך עתה שהיא משאת מאומה מורה שלשון משאת הוא ענין חיוב כי מחייבו חיוב של מאומה אשר הוא הדבר שהלוהו לזה פי' אם תחוב ר"ל שתתחייב אותו עפ"י ב"ד בשיחייבוהו לתת משכון הנה אז לא תבוא אל ביתו: וברכך, ואם אינו מברכך העני הנה מ"מ תהיה לך צדקה מהשם: **לאו** שלא ניתק לעשה. ר"ל שאחר שחשש אעפ"י שיסיר אח"כ החסימה הנה אינו נקרא ניתק לעשה כי בעבור שהיה השור חסום לא אכל ואולם ניתק לעשה. הוא כמו שאמר הכתוב והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזילה: א"ב למה נאמר דישו יצא החולב. ר"ל אומרו א"כ למה נאמר דישו הוא שב אל מה שאמר ולכל מלאכה שהוא בדבר מאכל. כי מאחר שהוא בכל מלאכה א"כ למה נאמר דישו ור"ל אומרו יצא החולב וכו' שמה שאמרנו שור ולא אדם שיכול לחסום אותו בשיתנה עמו הנה דוקא בדבר הדומה לדיש אבל בדבר שאינו דומה לדיש אינו יכול לחסום אותו והוא אומרו יצא וכו' וצריך לעיין הדין כך:

והיה כי תבוא. מראשית ולא כל ראשית. אין כל הפירות וכו'. הנה יש לעיין איך אמר רש"י אין כל הפירות חייבין בבכורים אחר שהכתוב אמר מראשית כל פרי האדמה. כי אעפ"י שאמר

מראשית

מראשית הנה יתפרש כן בשהוא יביא ראשית כל פרי האדמה אך לא כל ראשית הפרי אבל מקצת הראשית. והתירוץ בזה שיש הפרש בין אמרנו מראשית כל פרי האדמה ובין אמרנו מכל ראשית פרי האדמה וזה שבראשון שב הכללות אל הפירות בשיש לנו ראשית של כל פרי האדמה עד"מ שהפירות הם י' מינים ויהיו הראשיות עשרה ג"כ ואחר כשנשיא החלקיות על הראשיות הנה יובן זה החלקיות על מספר הראשיות היא מורה רבוי כי אע"פ שהכתוב אמר ראשית הנה אחר שאמר כל פרי האדמה הרי הוא כאלו אמר מראשיות פרי האדמה כי לפי שאמר מראשית ויובן מראשית פרי אחד הוצרך לומר מלת כל באומרו כל פרי האדמה. ואולם בשני הנה הכללות הוא שב אל הראשיות עד במורה אמרנו מכל ראשית פרי האדמה שהחלקיות שב אל הכללות ולפי שאין החלקיות ראוי להנשא על הכללות יהיה מותר כי על ד"מ אם יאמר אדם קלת כל אדם כותב הנה מלת כל היא מותר כי היה די שיאמר הנה אדם כותב לזה יתחייב שינשא החלקיות על כל דבר ודבר של אותו כלל בשיקח קלת מכל דבר ודבר עם שיש להשיב עוד כי אין ספק שבאילן אחד אין בו ב' פירות במספר שהיו מתבשלין בזמן אחד ממש כי אין ספק שהראשון קודם לחבירו וכיון שכן אין באילן א' אלא א' במספר שיהיה ראשית עד שלא יוכל לומר שבאשר אמר הכתוב מראשית אשר מורה חלקיות שזה שב אל ראשית מין אחד מן הפרי בשיקח קלת הראשית ולא כולו עד שיתחייב במה שמורה אומרו מראשית ענין חלקיות הוא שב אל מספר מיני הראשיות על כל מיני הפירות זהו הנ"ל והוא עיון דק יתבאר למי שהתעסק בהגיון:

ארמי אובד אבי. מזכיר חסדי המקום ר"ל במה ענין זה אלל בכורים אך הרצון בו שכמו שנתינת הארץ הוא חסד מאתו ולכך מביא בכורים להזכיר חסדיו בנתינת הארץ כן מזכיר החסדים אחרים שעשה עמנו מימי קדם:

זית שמן זית. אגורי שמנו אגור בתיכו. ודבש דבש תמרים. יש לעיין למה פי' בכאן רש"י והנה לא נאמר כאן בכתוב ארץ זית שמן ודבש. ועוד למה פי' בכאן זית אגור וכו' שנראה ממנו שבשמיכות הזית אל השמן הוא מלד שהשמן מקיבן בזיתים ואגור בם ובפסוק ארץ חטה ושעורה פי' זיתים העושים שמן. והתי' בזה הספק הראשון הנה מה שפירש זית שמן בכאן הוא לפי שהוא אמר למעלה אלו ז' מינים

מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל והנה להיות בארץ ישראל זיתים מה שבא מיוחד הוא לארץ ישראל כי ברוב הארצות מלויים הזיתים לזה פי' שזית ארץ ישראל הם טובים עד מאד שהשמן אגור בתוכם כאלו השמן זב מהם ומה שפי' אומרו ודבש במה שאמר דבש תמרים הוא לפי שאמר ז' מינים אבל הכונה שאותם ז' מינים הם פירות כמו שאמ' אין כל הפירות חייבין בבכורים אלא ז' מינים ואולי תבין שאומרו ודבש הוא דבש דבורים שאינו פרי לזה פירשו בכאן ואולם תי' הספק הב' אינו אלא שפי' ענין אומרו העושים שמן שהכונה בו שמן הרבה עד שמורה ששמנו אגור בתוכו שאם לא היתה כונת הכ' כן הנה היה די שיאמר ארץ זיתים והיה דבר הלמד מעניני. שהכונה אומרו ארץ זיתים שיש בו זיתים העושים שמן עד שנראה שאומרו זית שמן הוא נאמר על ריבוי השמן ואולי שלזה אמר שם רש"י העושים שמן שמורה שהזיתים עצמם עושים השמן בשהוא רב בם כאלו הם מלאות מהם וזב מהם עד שהוא נחשב כאלו הזיתים עושים השמן שאל"כ היה ראוי שיאמר זיתים העושים מהם שמן אחר שהשמן נעשה ע"י מלאכה :

ואמרת לפני ה' אלהיך. התודה שנתת. ר"ל שאין הרצון במלת ואמרת שיאמר אלו הדברים להשם אך הכונה בו שיתודה ואין לפרש שמלת ואמרת הרצון בו שיאמר כן להשם שהרי לפני השם אמר הכתוב ולא להשם:

כי תכלה לעשר. כשתגמור להפריש וכו'. ר"ל שאין אומרו תכלה לשון כליון אלא לשון גמר ור"ל אומרו להפריש שאין הרצון באומרו מלת לעשר שנתן המעשרות שחייב לראוי לתתם שא"כ היאך יאמר אח"כ ונתת ללוי לגר וגו' אך הרצון במלת לעשר להפריש שהפרשתם בבתיך אבל לא נתת אותם למי שאתה חייב ליתנם ופירש רש"י באומרו השלישית כאלו אמר של שנה השלישית לפי שלא יוכל להיות בשנה השלישית ממש שא"כ יהיה נשמע בשנה השלישית יגמור להפריש וזה יהיה היפך מה שאמר רש"י אח"כ רגל שהמעשרות כלין בו וזהו פסח שהרבה אילנות וכו' אך כשתגמור המעשרות של שנה שליש' וזה יהיה עד הפסח קבע זמן הביעור וכו':

שנת המעשר. שנה שאין נוהג בה אלא וכו'. אמר זה לפי שבשנה השלישית נוהג ב' מעשרות הא' מעשר ראשון והאחר מעשר עני במקום מעשר ב' וא"כ איך אמר שנת המעשר שמורה מעשר א' לזה

לזה פירש שמה שקראו שנה של מעשר אחד הוא בהצטרף אל המעשרות שהיו נותנים בב' שנים שעברו שהיו נותנים בהם מעשר א' ומעשר ב' ובזאת השנה הג' אינו נוהג מאותם הב' מעשרות אלא מעשר א':

לא נתתי ממנו למת. לעשות לו ארון ותכריכים. ר"ל שלא הוציא אלא במאכל כמו שאמר הכתוב בכל אשר תאוה נפשך בבקר וכו'. כלל ופרט וכלל מה הפרט דבר שגדולו מן הארץ וראוי למאכל וכו' כמו שבא בקידושין:

וקיימת ארץ זבת חלב ודבש. ר"ל שאומרו ארץ זבת חלב ודבש אינו שב למה שאמר כאשר נשבעת לאבותינו כי לא מצינו שנשבע להם לתת ארץ זבת חלב ודבש. לזה פירש שחסר מן הכתוב וקיימת כי קיים דברו עם שנתנה ארץ זבת חלב ודבש יותר על מה שנשבע:

מסיג גבול. מחזירו לאחוריו וגונב את הקרקע לשון והוסג אחור. כונת רש"י שמלת מסיג אינו לשון חזרה לבד אלא קצור וצרות כי אם יהיה לשון חזרה לבד יורה הכתוב היכן מחזירו אם לפניו אם לאחריו ואם היה לשון קיצור אין הגבול נקצר כי לא יפול בו לשון קוצר כי אם על הקרקע אבל מלת מסיג מורכבת משניהם ומצד שמורה חזרה הוא שב אל הגבול והוא אומרו רש"י מחזירו. ומצד שמורה לשון הקיצור הוא שב אל הקרקע והוא מה שהוסיף רש"י לאחוריו וגונב את הקרקע:

עד אבדך עד דתיבד. עד אבוד אותך שתכלה מאליך. אין כונת רש"י באומרו עד דתיבד לפרש הכתוב בתרגום שא"כ אחר שאמר עד דתיבד לא היה צ"ל עד אבוד אותך כי אבוד אותך הוא כמו אבודך רצוני כמו שאבוד היא מלה בודדת כן אבדך היא מלה בודדת וא"כ ילך פי' רש"י ז"ל בשבוש כאלו אמר עד אבודך עד דתיבד כמו עד אבודך אחר שאבודך ואבוד אותך הם אחדים במה שיורו. אך הכונה לרש"י לפרש התרגום שאמר עד דתיבד להראות שהיא בודדת והוא אומרו עד אבוד אותך. ואולם לפי שאינה אבדה כשאר אבידות בשיהיה ע"ד שיאבד אדם בין ההרים כשאינו יודע אנה ילך וכן בכאן שיהיו אבודים בין האומות כאלו אינם יודעים מקום שבתם ויהיה ע"ד מ"ש הכתוב אשר תאבד ממנו שהדבר קיים אלא שהוא נאבד מהבעלים לזה פי' שאינו כן אלא שיהיו כלים ואפי' בעצמם והוא ע"ד ויאבדו מתוך הקהל שכלה גזעם מכל וכל והוא מ"ש שתכלה מאליך:

מרוב כל. בעוד שהיה לך כל טוב. ר"ל שאינו ע"ד וישמן ישורון

אפריון

ויבעט בשיאמר שבשביל שהיה לכם כל דבר שמנו עשתו לא עבדו את ה' שא"כ לא יצדק מה שאמר אח"כ ועבדת את אויבך אשר ישלחנו וגו' אשר ירצה מזה שכונת הכתוב זה שתחת לא עבדת את ה' בעוד שהיה לך רב טוב הנה תחת זה תעבוד את האויב בעוד שיהיה לך רעב ויורה זה שאמר ברעב בשמוש בי"ת לא מרעב בשמוש מ"ם ע"ד שאמר מריב כל עד שיראה שלשניהם הכנה אחת ואותיות השמוש:

הרך בך והענוג. הוא הרך הוא הענוג. לשו' פינוק. מהתענג ומרוך זה מוכיח עליו ששניהם כא' ואע"פ שיהיה מפונק ודעתו קצר בדבר מאום. ר"ל אומרו הרך הוא הענוג שלא תחשוב בהם שמות נבדלים רצוני שהם מחולפים ההוראה אך הם שמות משותפים ולזה שיים לשון פינוק ר"ל שהבנת שניהם לשון פינוק והביא ראיה לזה ממה שאמר אח"כ מהתענג ומרוך. הם סיבה אל מה שלא נסתה כף רגלה הצג על הארץ אשר הוא כא' הנה אם היו תענוג ומרוך פינוקים מתחלפים באין ספק שהא' יהיה גדול מחבירו א"כ היאך יהיו שניהם סיבה לשלישית דבר אחד אשר הוא מה שלא נסתה כף רגלה הצג על הארץ כי היה ראוי שיכון שלילת דבר מה מצד הענוג ושלילת דבר אחר מצד הרוך אחר שמה שישלל מן הראשון לא ישלל מן האחר רצוני כי מה שישלל לנותר מהעונג בשלא יקבלהו לא ישלל לפחות מן הענוג לזה פי' הרך הוא הענוג. או ר"ל לפי שהכתוב אמר שהתענג קודם ומלת מרוך היפך מה שאמר תחילה הרכה והענוגה הוא מורה שהם ענין אחד ור"ל אומרו ימתק לו לרעבונו בשר בניו ובנותיו לפי שראה הש"י שאינו נקשר יפה אומרו האיש הרך והענוג מאד עם אומרו תרע עינו כי נראה מן הכתוב שאם לא מצד הקללה היה נמשך לאיש הרך והענוג היפך תרע עינו מלתת מאשר יאכל והוא שייטב עינו לתת מכל אשר יאכל והנה אינו נמשך מהתענוג שיתן או לא יתן כי התענג אינו נבחן אלא מצד שיתענג תמיד ואפשר שימשך מצד היותו מתענג שלא יתן לאחרים מאשר יאכל כי ירצה שיהיה לו לבד וא"כ איך יהיה נמשך דרך קללה שתרע עינו וגו' לזה פי' שימתק לו לרעבונו וגו' כי מצד הרעבון יהיה שיצר עיניו מלתת לבניו הנותרים:

וביתר בניו אשר יותיר. מן השחוטים ששחט למאכלו עיין איך דקדק רש"י לשון הכתוב רצוני מלת יותיר וזה שעד"מ אם שוחט בהמות בבית המטבחים ב' או ג' הנה על מה שלא שחט עוד לא נאמר שיותירם אלא נאמר שלא שחטם זולת אם היתה כונתו בזאת השחיטה

השחיטה בשוחט למה שהיה צריך ואז כששחט הב' והג' ראה שאין צריך לשחוט עוד הנה אז נאמר על מה שלא שחט שהותירם מן הצריך רצוני לפי שלא היה צריך עוד לשחוט הותירם. ע"ד ויאכלו ויותירו באכלו די ספוקם והותירו השאר והנה בזה הדרך פי' רש"י בכאן שאמר אשר יותיר מן השחוטים שישחט למאכלו רצוני שלא אמר אשר יותיר מן השחוטים לבד אך יוסיף עוד ואמר שישחט למאכלו ודייק זה גם כן מאומרו יותיר ולא אמר אשר יותירו:

ובבניה אשר תלד. תרע עינה לשחטם ולאכלם. ר"ל שאין תרע עינה בה אל אומרו ובבניה אשר תלד ע"ד ששב לאומרו באיש חיקה ובבנה ובבתה ובשליתה היוצאת מבין רגליה כי לאומרו באיש חיקה וגו' שבענין שכאשר תאכל היא תרע עינה לאיש חיקה ובבנה ובבתה הגדולים ובשליתה הקטנים מלתת לאחד מהם מהבנים אשר תאכל ואולם לאומרו ובבניה אשר תלד שב בשתרע עינה בהם שלא תמנע מלשחטם ולאכלם ויהיה אומרו בחוסר כל בסתר סיבה לכל:

תרע עינה באיש חיקה ובבנה וכו' וכולם תהא עינה צרה כשתאכל את האחד מלתת לאחר אצלה מן הבשר. ר"ל שראה רש"י שחסר מן הכתוב מתת לא' מהם וע"ד שפי' הכתוב למעלה ואומרו ובבניה אשר תלד יפרש רש"י בהם נשחטים והוא ענין אחר זולת הנאמר למעלה:

אשר יגורת מפניהם. מפני המכות. ר"ל שאינו שב כנוי מפניהם אל מצרים כי מה ענין זה בכאן אל שיהיה סיבה למה שישוב עליו מדוה מצרים ולפי שראה רש"י שמדוה לשון יחיד והיה ראוי שיאמר מפניו לזה הוסב הכנוי אל המכות שבסיבתם בא המדוה:

אשר הייתם מועטים חלוף מרובים. ר"ל שאין מלת תחת נתינת סיבה ע"ד שתחת אשר לא עבדת. ותחת כי אהב את אבותיך כי איך יאמר בסיבת שהייתם ככוכבי השמים תהיו נשארים מעט כי לא יהיה רבוי סיבת המיעוט בעצם שא"כ יהיו הדברים המקבילים דבר א' אך פירושו ענין חילוף הרבוי יהיה להם מיעוט:

אתם נצבים, מלמד שכנסם משה לפני הקב"ה וכו' ר"ל שאין הכונה שרצה להעבירם בברית כמו שהיו נצבים כולם שא"כ היה ראוי שיאמר אתם נצבים לפני ה' אלהיכם אך ממה שהוסיף מלת היום מורה שהיום היה התיצבות וזה מה שאמר רש"י מלמד והא ראיה שאמר זו בעבור מלת היום כי כאשר פי' זה הפסו' אח"כ

אח"כ לפי הדרש פי' מלת היום כיום הזה שהוא מאפיל שנראה מזה שהוא מיותר :

ראשיכם שבטיכם זקניכם. ראשיכם לשבטיכם. ר"ל שאינו כמו ושבטיכם שא"כ לא ילדק מה שאמר אחריו כל איש ישראל אחר שכבר אמר שבטיכם אך הכונה ראשי השבטים וא"ת שכלל תחילה באומרו שבטיכם ואח"כ פרט אך היה ראוי שיקדים מלת שבטיכם למלת ראשיכם ויאמר שבטיכם ראשיכם זקניכם ור"ל אומרו ואח"כ כל איש ישראל אחר שהקשה לו שאומרו כל איש מה ענין לפרט אך הרצון כן כל שאר ישראל והוא אומרו אח"כ וכו' : לעברך בברית דרך העברה כך היו כורתי ברית וכו' ר"ל שהיה ראוי שיאמר להביאך בברית אך לקח העברה ע"ד שהיתה נעשית ההבאה הזאת בברית והיא שהיתה דרך העברה : למען הקים אותך כל כך הוא נכנס לטרוח בשבילכם למען קיים אותך לפניו וכו' ר"ל הוקשה לרש"י תחילה מלת הקים שלפי משמעותה מורה שעתה הוא מעמיד ומקים אותו לו לעם וזה שקר כי כבר היו עמו וחבל נחלתו מקודם כמו שאמר והייתם לי סגולה. לזה פי' שהכונה הקיום. ואחר הוקשה לו אומרו כאשר נשבע שמורה שהשם נשבע לקיימם לו לעם וזה בלתי אפשר שילדק בהקשרו אל מה שאמר לעברך וזה שהקיום הוא תלוי בהעברת ישראל בברית והאלה ואם לא ירצו לעבור אשר אין ספק שהוא תלוי בבחירתם הנה אז לא ימשך הקיום וא"כ איך ילדק עליו שיאמר שהשם נשבע לקיימם לו לעם והקיום עצמו תלוי בבחירתם אם ירצו לקבל האלה או לא האם הוא טוב שישבע ראובן ללוי שיעשה כל מה שילוהו לזה הצריך רש"י ואמר לפי שדיבר לך ונשבע וכו' שלא תקניטהו אחר שאינו וכו' ר"ל שמה שנשבע לאבות הוא שלא להחליפם באומה אחרת לא לקיימם תמיד ושלא ליתן להם גלות ויהיו תחת האומות זמן מה ואחר ישיבם לקדמותם וא"כ והוא יהיה לך לאלק'ים אינו שב אל אומרו כאשר דבר לך וכאשר נשבע שיהיה לך לאלק'ים. אשר הרצון בו שלא להחליף אתכם באומה אחרת היא שנשבע ואולי על הקיום כשלא יגזור עליכם גלות הוא אוסר בשבועות הללו והוא אומרו רש"י לפי שדיבר רצוני מלת לפי ר"ל כי הקיום הוא תלוי בבחירתם ולמען לא יקניטוהו ויכעיסוהו ר"ל אחר שלא יוכל להחליפם כדי שלא יקניטוהו כי ימשך להם רע מהקנטה כשיגלם מעל אדמתם הנה לכך אוסר אותם בשבועות כי יהיה זה סיבה אל שיהיו קיימים תמיד לפניו ולא יבואו עליהם הקללות

הכתובות

הכתובות ומזה הלך הכריחם להכנס בברית וימשך מזה שלא יקניטוהו:

ואת אשר איננו פה. אף עם הדורות וכו' ר"ל כי עם הנמצאים באותו הדבור לא ידבק את אשר איננו פה כי כולם היו שם כמו שאמר אתם נצבים וכו' ועוד שהיה ראוי הכתוב... כי אתם ידעתם ותראו את שקוציהם וכו' ר"ל לפי שלא אמר הכתוב אלא ותראו את שקוציהם ויראה לפי המשמעות שמורה על הראיה של השקוצים עצמם כמה הם מחוקים ומצויירים לזה פי' שהראיה היא בבחינת העבודה שראו שעובדים האומות אותן עבודות זרות ומזה אולי השיא לב א' מכם וכו' כי מצד הראיה של הצלמים עצמם אין מקום אל שישגו אחריהם. ר"ל אומרו לפיכך אני צריך להשביעכם שאין אומרו כי אתם ידעתם שמורה נתינת טעם שב אל מה שאמר למעלה בסמוך כי את אשר ישנו פה עמנו ואת אשר איננו לפי שאתם ידעתם כי אין טעם אל שיהיה לזה נתינת ט' שא"כ איך יאמר כי אתם ידעתם רצוני מלת אתם אל שיכנסו בזה אשר איננו פה לזה הוא שב אל האלה ואל השבועה שהכניס בה:

עץ ואבן. אותם של עצים וכו' אמר זה לפי שאומרו אשר עמהם הוא מיותר ועוד שהיה ראוי שיאמר תחילה כסף וזהב ועץ ואבן אך מורה שהם עמהם בבית גנזיהם ואינם נראים וא"כ יסתור מה שאמר ותראו לזה הפסיק רש"י הפסוק ופי' כי מה שתראו הם אותם של עץ ואבן כי של כסף וזהב לא תוכלו לראותם כי הם עמהם: פן יש בכם שמא יש בכם. ר"ל שאינו כמו השמר לך פן תשכח. שהוא כמו לא תשכח: אשר לבבו פונה היום וכו'. ר"ל שממה שאמר מלת היום מורה שהפנייה היא נבחרת מצד אותו היום לזה פי' מלקבל עליו הברית שהיה נעשה באותו היום: שורש פורה ראש ולענה. שורש מגדל וכו' ר"ל שמלת פורה אינו כמו פרו ושרצו שתהיה בודדת כי הראש והלענה שהשורש הוא זולת השורש עד שנראה שהוא יוצא לזה אמר מגדל. ואולם לפי ששורש אחד לא יוכל לגדל ב' עשבים וא"כ איך יאמר שזה השורש הוא מגדל ראש ולענה שהם ב' עשבים. לזה הבין רש"י שלא נאמרו בכתוב אלא לדמיון כי הוא כאלו אמר שורש מגדל ברוש ולענה עד שנראה שחסר באמצע הדבר המוגדל שעליו בא הדמיון והוא שחסר באמצע עשב מר והרי הוא כאילו אמר שורש מגדל עשב מר כגידין שהם מרים ור"ל אומרו כלומר להורות שמה שאמר הכתוב שורש פורה ראש ולענה הוא משל:

והתברך

אפריון

והתברך בלבבו וכו'. ר"ל אומרו לשון ברכה שאינו כמו ברך נבות ברך אלהים. אך ברכה ממש. ור"ל אומרו יחשוב בלבו שאין הכונה שיתברך בענין שהיא מבורך רצוני שיהיה מבורך ממש אך שיחשוב בלבו שהוא מבורך ור"ל אומרו ברכת שלום רצוני מלת שלום להורות לנו שאין זאת הברכה בשיתברך בשיגיע לו תוספ' ודבר טוב מה כשאר כל הברכות אך שלא יגיע לו רע ויהיה לו שלום ממנו ויהיה כונת הכתוב במה שאמר שלום יהיה שפי' הברכה בשיתברך שאינה אלא שיהיה לו שלום והוא מה שפירש"י ז"ל עליו לאמר לא יבואוני קללות הללו אך שלום יהיה לי. ור"ל אומרו כמו והתגלח והתפלל באעפ"י שהיה ראוי לינקד הרים בפתח כדרך התפעל שהוא לשון עבר עד שאולי נאמר שהוא על משקל מקור בנין התפעל לזה אמר שהוא כמו והתגלח שבא כראוי והביא לו חבר על משקלו והוא והתפלל שאמר הכתוב בשלמה ובא והתפלל אל הבית הזה והראשון יותר נכון:

בשרירות לבי במראית לבי וכו' ר"ל אומרו כלו' מה שלבי רואה לפי שמלת מראית היא שם דבר ופעמים השם מורה על הפעול כמו ושמחתים בבית תפלתי ופעמים על הפועל כמו ואני תפלתי ואולי נבין בכאן שהלב הוא נראה במה שהוא רואה את לבי אלך לזה פי' שהוא הורה על הפועל והוא אימרו במה שלבי רואה אלך מה שאמר הכתוב מלת אלך שמורה על המעשה אמר רש"י רואה לעשות:

למען ספות הרוה. לפי שאוסיף וכו' ר"ל שאינו מאמ' המתברך כמו שיורה משמעות הכתוב שאמר בשרירות לבי אלך וגו' אך הוא מאמר רש"י והוא מה שאמר רש"י שאוסיף לו וכו' ויהיה פי' למען כאלו אמר ולזה מוסיף לו פורענות וכו' ולא הוצרך רש"י לדקדק כ"כ כי הוא מובן אחר שתלה התוס' במאמרו ית': באדם שכור וכו' ר"ל הרוה הוא תרגום שכור כמו שתרגם אונקלוס יין ושכר אל תשת:

אלהים לא ידעום. לא ידעו בהם גבורה וכו' ר"ל לפי שכבר אמר וילכו ויעבדו אלהים וכו' והיה ראוי שלא יכפול עוד מלת אלהים אלא אשר לא ידעום לבד לזה פי' שמלת אלהים היא נסואה בכתיב כאלו אמר לא ידעום אלהים כי לא ידע בהם גבורת אלהות:

לא בשמים היא. שאלו היתה וכו' הנה נראה מרש"י שהבין מלת מי הבאה בכתוב כאלו יאמר שתצטרך לבקש מי שיעלה שם והינו נאמר על דרך המניעה וסיבת פירושו על זה הדרך לפי שהכתוב אמר למעלה

למעלה לא נפלאת ולא רחוקה והנה רחוקה מורה שאינה נמנעת וכן נפלאת שפירש"י ז"ל מכוסה מורה ג"כ שאינה נמנעת ועל הנפלאות אמר לא בשמים היא שאז תהיה נפלאת ועל הרחוקה אמר ולא מעבר לים היא. וכיון שכן איך ילדק עליו מלת מי ע"ד מניעה לזה פי' שאלו היתה בשמים היית לריך לעלות וכו' או י"ל שכונת רש"י ז"ל היא שאם היה כאומרו מי יעלה פי' ע"ד המניעה אין מקום אל שיאריך הכתוב לומר ויקחה לנו וישמיענו אותה ונעשנה כי היה די שיאמר מי יעלה לנו השמימה לבד אם הרלון בו ע"ד המניעה וזה מבואר למי שיש לו מבוא מעט בהגיון כי אין דרך להאריך ענין מניעות בנמנע המליאות:

ויתגשם י"י כתרגומו וטלטלינון. וכן הנכי נותשם. ר"ל שאינו כמו תשמטנה ונטשתה שהרלון בו לשון עזיבה כי לא ילדק בכאן עם שמוש מ"ם שבמלת מעל אדמתם לזה פי' שהוא לשון טלטול כתרגו' והביא לו חבר מלשון טלטול כמו הנני נותשם מעל אדמתם:

כל מי שירלה לעיין בפי' רש"י ז"ל לריך לשום נגד עיניו שלשה דברים ובזה ישיג כונתו. הא' שמירה. והשנית פי'. והשלישית הכרח. והסימן ש'פ'ה' ברורה. ר"ל לריך המעיין לראות ממה נשמר רש"י ומהו משמעות הפסוק וזהו שאמר שמירה. השנית פי'. ר"ל...*)

---

*) זה מה שראיתי להליג בה"השלמה" מפירוש ר"ש אלמושנינו. כפי הכ"י הנ"ל. והנה בגליון הכ"י סביב הפירוש של אלמושנינו. נמלאו עוד כמה ביאורים ופירושי לשונות רש"י. ולא ספחתים אל ה"השלמה" מפני שלא יכולתי לברר אם הם לר"ב אלמושנינו המחבר בעלמו או למעתיק. והכרת פני לשונם תענה כי לא לר"ש אלמושנינו הם:

אפריון

דוגמאות מה„ביאור לרש"י ז"ל שהעתיק ה"ר יהודה
בן חביב בש' רנ"ח" כ"י אצלי עי' ברשימה סי' כ"א.

תולדות. סתמום פלשתים. טמונון פלשתאי. אמר זה לפי שקשה לו כי לשון סתימה אינו נאמר אלא על סתימת הפה כמו שאמרו עד שיסתום הגולל. פי' עד שמכנים את הארון. לכן אמר כי מלת סתמום נאמרת כאן על הטמטום והוא אומרו וימלאום עפר וזהו שתרגם אונקלוס טמונון פלשתאי. ולפי שהיה נראה שטמונון הוא מלשון טמן על"כ אמר שהוא מלשון מטמטם את הלב שהוא כשהלב אטום:

וישלח. וישקהו. פירש"י נקוד עליו ויש חולקים בדבר בספרי שיש אומרים שלא נשקו. וא"ת היאך אפשר לומר שנשקו בכל לבו שהרי אמרו רבותי' כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב וכל מקום שהנקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה וכאן הנקודה רבה על הכתב ומשמע שנשקו מדרשת הכתוב ושלא נשקו בכל לבו מדרשת הנקודות. וי"ל שר' שמעון בן יוחאי אין לו זאת הסברא אלא שהאמת הוא שלא אמרו אותו המאמר אלא כשיש בתיבה אותיות נקודות ובלתי נקודות אבל כשכל אותיות התיבה נקודות לא אמרו. ולכן היו אלו החכמים דורשים אלו הנקודות כל אחד כפי סברתו. וגם נוכל לומר כי אותו המאמר כ"מ שהכתב וכו' נאמר גם בשתיבות הנקודות כולם וכאן בזאת הבריתא תנא קמא סבר לדרוש הכתוב שאמר וישקהו ולדרוש הנקודה שלא נשקו בכל לבו ור' שמעון דורש הכתוב ג"כ שנשקו ודורש הנקודה שאע"פ שהיה שונא אותו נשקו בכל לבו ולפי זה תסכים הבריתא הזאת בין ת"ק ובין ת"ב וגם אותה שאמרו כ"מ שהכתב וכו' כי פי' כשהנקודה רבה על הכתב אתה דורש את הנקודה והוא ר"ל אף הנקודה כמו שנראה מפי' רש"י בפ' ויאמרו אליו ר"ל במלת אליו: הכזונה. הפקר. את אחותנו. ית אחתנא. האי דהוצרך רש"י לומר הכזונה הפקר לפי שהיה קשה לו מה היתר ראו בני יעקב להרוג את שכם ואת חמור הרי לא היו מחוייבים

מחוייבים מיתה בשביל זה. לכך פי' רש"י הפקר ור"ל גזל שגזלו אותה ובני נח נלטוו על הגזל וכי תימא עדיין לא היו מחוייבים מיתה מאחר שלא התרו בהם. הרי אמרו חז"ל אזהרתם זוהי מיתתם. ומה שהוצרך לפרש את אחותנו ית אחתנא הוא ליישב הפסוק שאמר בתחילה הכזונה ור"ל הכמו זונה היו עושים את אחותנו ולהורות לנו שאין אנו יכולים לומר שפי' את אחותנו ר"ל עם אחותנו לפי שהיה לו לומר בתחילה הכזונה ור"ל הכעם זונה היו עושים אחותנו אבל עכשיו שכתוב הכזונה ר"ל הכמו זונה לא יתכן שיהיה פי' את אחותנו עם אחותנו כמו שפי' .

ויגש. ידבר נא עבדך דבר. יכנסו דברי באזניך. אמר זה לפי שלא תחשוב שפירושו שהיה מתחנן ליוסף שישמיעהו בדרך מוסר המלך. אלא פי' יכנסו דברי באזניך. כלומר בבקשה ממך שתאזין דברי ותקבלם וזה הוכרח באומרו אחריו ואל יחר אפך שאם כונתו לבקש ממנו שישמע אליו מה טעם ואל יחר אפך בדברים אלו. ועוד שאל"כ היה לו לומר שמעני אדוני או ידבר נא עבדך דבר לפני אדוני מה טעם לומר באזני אלא הוא כמו שאומר האזן דברי והבינם כמו והאזנת כי זהו הפרש בין האזנה והשמיעה כי האזנה היא שמיעה בהבנה כלומר הטיית האזן להבין. ושמיעה שמיעת קול לבד אע"פ שלא יכוין להבין אותו:

יתרו. נבול תבול גם אתה. לרבות אהרן וחור. יש מקשים דכל זה הוא אחר יוה"כ כמו שפי' רש"י לקמן ויבן מזבח לפניו שראה חור בנה של מרים הרוג ואיך אמר לרבות חור. ותירצו שהוא לשון תוכחה כלומר נבול תבול אתה ואהרן וחור אלו היה חי ובזה מתיישב מה שפירש"י לקמן וגם כל העם הזה על מקומו יבא בשלום לרבות אהרן ולא הזכיר חור לפי שכבר מת. ולי נראה כי זאת הקוש' הבל כי כאן פי' לפי הפשט ומה שלא הזכיר חור הוא לפי שנכלל עם ע' זקנים:

אפריון

ויקרא אל משה. בחידושי' כתוב דויקרא דהכא בא ללמד על כולם בקריאה הוי בהו אע"פ שלא נזכר בהם ע"כ. וי"מ שזה אב לכל הדברות ולכל האמירות. וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו ה' מתוך הסנה ויאמר משה משה. ואב לכל הלויים וידבר ה' אל משה צו את בנ"י וישלחו מן המחנה משמע מקרא שקודם דבור ללווי ולכל דבור קדמה קריאה לומר שגם קריאה קדמה. ושמעתי שבתורת כהנים יליף זה בענין אחר :

בסוף הביאור כ"י הנ"ל נמצאו עוד פירושי לשונות רש"י שכתב המעתיק בשם רבו ומהם העתקתי עוד שני הביאורים האלה.

חיי שרה. הקשה עוד [הרבי'] וכמעט לא נשחט פרחה נשמתה ומתה. מכלל שרע בעיניה הנסיון ולבה איננו שלם. ותירץ שחלילה לה. שברוב השמחה ששמחה בעקידה פרחה נשמתה ומתה שכבר ראינו בטבע העולם שכששומע אדם בשורה אע"פ שהיא טובה לו עד מאד בוכה ויתעלף. וכך עשתה שרה מרוב השמחה פרחה נשמתה וזה מ"ש רש"י פרחה נשמתה :

ויצא. אמר רבי' על קיפל הקב"ה ארץ ישראל וכו' אמר ארץ יש' גבוה מכל הארצות. ובית המקדש גבוה מכל ארץ ישראל ויעקב היה בבית אל ששם בית המקדש וכמו שהוא שם למעלה מכל הכל תחתיו. ובעבור זה אמר קיפל. אמרו משמו של הרב ר' יצחק אבוהב ז"ל על ויצא יעקב מבאר שבע. מכל המקום יצא. לא יצא אלא ממקום מיוחד ולא מכל המקום. אבל הוא כאלו יצא מכל המקום שכיון שיצא הצדיק מן המקום עושה רושם וכו' :

עוד מ„פירוש מלוקט כ"י אצלי עי' ברשימה סי' קנ"ו

חיי שרה. ביני ובינך בין שני אוהבים כמונו. לא בין שני גדולים כמונו כי אם גדולת עפרון תחייב לבלתי החשיבם

ולמחול

ולמחול' עליהם הלא מהטעם עצמו גדולת אברהם תחייב לשלם אותם שלא יתפאר עליו אחר שאינם חשובים בעיניו לכלום אבל האוהבים דרכם לגמול ולקבל גמול זה מזה וק"ל הרשב"ן ז"ל *):

אחרי מות מה ת"ל וכו'. ר"ל לפי שכל מקום שנאמר אחרי הוא מופלג וא"כ מה בא ללמדנו והלא אין ספק שדברים הרבה נאמרו אחרי מותן ולא נתייחסו למיתתן ופרשה זו מה טעם נתלית בהן שאלו נאמר אחר שהוא סמוך לא היה לנו לשאול טעם שהיינו אומרים שהודיענו מתי נאמר אבל עכשיו שאין קביעות זמן צריך לתת טעם למה נאמר לז"פ משל לחולה וכו' ואלו לא נאמר אחרי מות היה דומה זה לרופא שלא זירז יפה. מהר"י עוזיאל בביאורו לרש"י:

העתקות שונות מכתבי־יד אצלי

ששה אלפא ביתות הן. אבג"ד של אנשי כנסת הגדולה. אח"ס בט"ע של רבינו הקדוש. אטב"ח דר' חייא. אי"ק בכ"ר של ר' שמעון בן יוחאי. אתב"ש של אברהם אבינו ע"ה. אלב"ם של ר' עקיבא. ובאלו יוצאים השמות מפורשים ולא באחרות:

א"ב זעירתא. ויקרא אל משה, לעלוקה שתי בנות הב הב. לבש בשרי רמה וגוש עפר. אדם עשוק בדם נפש. בהבראם. הנני נותן לו את בריתי שלום. ויזתא. חפ אנכי. טבעו בארץ שעריה. צור ילדיך תשי. לספוד לשרה ולבכותה. לא אליכם כל עוברי דרך. מוקדה על המזבח. ונרגן מפריד אלוף. בסופה ובסערה. לעות

*) לא אדע באיזה ספר שחיבר הרשב"ן מלא את דבריו אלה. וכנר' שהעתיק זאת בעל „פי' מלוקט הנז'" מס' לוית חן שחיברו הרשב"ן על התורה. ומנאו בין ספריו המנויים בשו"ת תשב"ץ ח"ג ע"ש בהקדמה. והוא היה נמצא בכ"י במארוקו כפי מה שנודע לי. והר"ש הלוי בן יולי שהדפיס את הס' הדר זקנים תוס' והרא"ש עה"ת כתב שם בס' וארא שהיה אצלו ע"ש:

אפריון

אהם ברבו. בשפרא. וצוחת ירושלים. קצתי בחיי. יערי אונים. פרשנדתא. פרמשתא. ע"כ מספר כ"י קדמון.

„**אמרה** בתו של רבי יהודה הלוי ז"ל. מנחה היא שלוחה תאות עינים. אשתחוה אל שולחה אפים. ואצדיק מוכרי צדיק ואביון בעבור נעלים. לא נעלים הם אלא בגדי רקמה. ועל ראשי עטרת יהלום. אלו נעלם ציר נאמן ביום הסנה לא נאמר לו של ואל תקרב הלום":

„**גבור** בחצך תור. ותעופה כתור. תור התועדה את בני גילך לעשות לך תור. מזהב התור. כתיר לך פז ברב חילך. זה הלשון הנחמד כתבו החכם המליץ ה"ר ידעיה בן נחשון ז"ל לרבו המובהק ה"ר יצחק לאטיף ז"ל אחר ששאל אותו על כמה שאלות *) הכתובים אצלי בספר ישן נושן והוא השתמש בלשון תור על שבעה דרכים ככתוב אצלי בסוף מורה הנבוכים בכתב יד נאם הצעיר **שמוא בן דנאן** ס"ט"

ע"כ מצאתי בספר אחד מכ"י הרשב"ד הנז' בש' ש"ס בערך.

השמטה

משיח אלמים פי' על רס"י עה"ת למהר"י [יהודה] אלכלן מובא כמה פעמים בס' אמרי בינה כ"י ועיין אות „פירוש":

פירוש על רס"י עה"ת להרב מהר"י בן זיזא. נזכר כ"פ בס' אמרי בינה כ"י ולא ידעתי כעת מי הוא מהר"י בן זיזא. ואמנם זאת ברור לי שהיה מרבני המערב:

---

*) קצת השאלות ההם נדפסו לפי"ד בן יעקב באוצר הס' מע' א' נו' 302 בכרם חמד ד' ובהתחיה. ונחוץ לעיין שם שלפי הנראה לא נדפס שם הלשון הזה „גבור בחצך—ברב חילך".